

TIL GJENSIDIG HJELP OG STØTTE

- SOSIALE HJELPEORDNINGER I GILDENE OG LAUGENE I NORGE I MIDDELALDEREN OG TIDLIG NYTID

INNLEDNING

Gilder er belagt over hele det vestlige Europa i middelalderen. I Frankerriket er gilder nevnt på 700-tallet, og utover på 800- og 900-tallet er gilder også nevnt i de italienske, tyske og engelske områdene. De første gildene i Norge ble trolig stiftet på 1100-tallet.¹ Gildenes utbredelse var størst i senmiddelalderen.²

Gildene ble stiftet av ulike sosiale og økonomiske grupper i samfunnet, og for en lang rekke ulike formål, men hadde også flere viktige trekk til felles.³ De var frie sammenslutninger, der grunnlaget for stiftingen var enighet blant medlemmene om hvilke normer og regler som skulle gjelde dem i mellom. Trolig ble normene og reglene først muntlig overført, men etter hvert ble de skrevet ned i egne vedtektsamlinger, i Norge kalt *gildeskråer*.⁴ Videre var gildene edsvorne fellesskap. Ved opptaket måtte nykommere avlegge en ed der de forpliktet seg til å følge gildets vedtekter og la seg dømme av gildet ved brudd på vedtektene, samt gi de andre medlemmene hjelp, beskyttelse og vennskap. Det edsvorne båndet ble opprettholdt og forsterket gjennom *gildedrikken*, regelmessige sammenkomster der medlemmene spiste og drakk sammen. I de mer velstående gildene foregikk gildedrikken i hus som gildene eide, i Norge gjerne kalt *gildestue* eller *gildeskål*, i mindre velstående gilder foregikk den hos oldermannen, på rundgang hos medlemmene eller i lokaler gildet leide.⁵ Gildene var også religiøse fellesskap. Hvert gilde hadde sin egen skytshelgen, og mange gilder opprettet egne alterstiftelser. Alterstiftelsene var det religiøse midtpunktet i gildene, der medlemmene møttes til messe, tidebønner og sjelemesser.⁶

Gjennom sin religiøse virksomhet var gildene tett knyttet til Den katolske kirke. Gildene led derfor en ulik skjebne i ulike deler av Europa etter reformasjonene i første halvdel av 1500-tallet. I Nord-Europa førte reformasjonen til at alle uttrykk for katolsk religiøsitet ble forbudt. Viktigste for gildene var forbudet mot skytshelgener og konfiskeringen av alterstiftelsene, som førte til at gildene mistet sine viktigste religiøse møtesteder. Reformasjonen førte her til at gildene som hadde blitt stiftet for rent religiøse formål i byene og på landsbygda i stor grad forsvant, mens håndverkernes og kjøpmennenes gilder, som også hadde hatt mer yrkesmessige funksjoner, fikk fortsette og utviklet seg til håndverkslaug og handelskompanier. Laugene og kompaniene var

organisert på samme måte som håndverks- og kjøpmannsgildene i middelalderen. De ble ledet av en oldermann, hadde egne vedtekter og selvjurisdiksjon, og hadde opptakskrav som lignet de i gildene. De møttes også til regelmessige sosiale sammenkomster i egne laugs- eller kompanihus, i huset til oldermannen eller i et lokale de leide. Men der medlemskap i håndverksgildene i større grad var basert på vennskap og personlige bånd enn yrkestilknytning, var medlemskap i laugene utelukkende basert på yrkestilknytning.⁷ I det sørlige Europa, som forble katolsk, fikk også de rent religiøse gildene fortsette, og kom til å spille en viktig rolle som uttrykk for katolsk lekmannsfromhet under motreformasjonen og senere på 1500- og 1600-tallet.⁸

I det nordlige Europa markerte reformasjonen dermed et brudd. Men også her finner vi flere uttrykk for kontinuitet mellom middelalderens gilder, og laugene og handelskompaniene som ble stiftet etter reformasjonen. Et uttrykk for denne kontinuiteten er håndverks- og kjøpmannsgildene som overlevde reformasjonen.⁹

Et kanskje mer overraskende uttrykk for kontinuitet er de sosiale hjelpeordningene. Et sentralt trekk ved middelalderens gilder var den gjensidige hjelpen medlemmene av et gilde forpliktet seg på å gi hverandre. Dette var knyttet til en religiøs begrunnet og for gildene en helt grunnleggende etisk norm, nemlig det kristne brorskapet som norm, det å behandle hverandre som brødre.¹⁰ Den kristne brorskapstanken kommer klart til uttrykk i de bevarte gildeskråene gjennom den utstrakte bruken av familieanalogier, der gildene blir omtalt som brorskap og medlemmene kalles brødre og søstre, men også i bestemmelser om ulike former for hjelp som medlemmene hadde forpliktet seg på å gi hverandre. Omfanget av den gjensidige hjelpen varierte fra gilde til gilde, den kunne for eksempel omfatte rettshjelp¹¹ og hjelp til medlemmer på reise,¹² men felles var det at gildene hadde forordninger for å hjelpe syke og fattige medlemmer, samt medlemmer som hadde avgått med døden. Slike bestemmelser finner vi også i bevarte vedtekter fra etterreformatoriske håndverks- og kjøpmannssammenslutninger, ikke bare i de som overlevde reformasjonen, men også i laug og kompanier som ble stiftet etter reformasjonen.¹³

Det er de sosiale hjelpeforordningene jeg vil se nærmere på her, slik de kommer til uttrykk i bevarte gilde- og laugsvedtekter fra Norge i middelalderen og tidlig nytid.¹⁴ Formålet med foredraget er dels å få fram hva slags hjelp gildene og laugene kunne gi sine medlemmer, dels å få fram hvor sentralt de sosiale hjelpeforordningene stod, ikke bare i gildene, men i laugene som ble stiftet etter reformasjonen. I forskningen har laugene gjerne blitt definert som håndverkernes økonomiske og politiske interesseorganisasjoner, der det sosiale og religiøse spilte liten eller ingen rolle.¹⁵ Bestemmelsene om hjelp til fattige, syke og avdøde medlemmene i de bevarte laugsvedtektene viser etter min mening at dette ikke var tilfellet. Det er dermed en større grad av kontinuitet mellom middelalderens gilder og laugene enn det tidligere forskning har hevdet. Det

viser dessuten at laugene i mindre grad kan defineres etter hvilken rolle de spilte i samfunnet, og i større grad etter hvem som var medlemmer.

De viktigste kildene til de sosiale hjelpeforordningene i gildene og laugene, er bevarte vedtekter.¹⁶ Til sammen er det bevart ni gildevedtekter fra Norge i middelalderen. Av dem er tre fra gilder på landsbygda og fire fra byene. De eldste er *Gulatingsskråen*, som trolig tilhørte et gilde i Sunnhordland, og *Trøndelagsskråen*, som tilhørte et gilde i Trøndelag, begge fra siste halvdel av 1200-tallet. Den tredje bygdegildeskråen, *Onarheimsskråen*, er fra 1394, og tilhørte St. Olavsgildet på Onarheim.¹⁷ Fire av de seks øvrige gildeskråene er fra Bergen. Vedtektene til byens tyske skomakergilde er fra 1412, mens vedtektene til det hanseatiske kjøpmannsgildet, i forskningen som regel kalt Kontoret, vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, samt gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården, en av gårdene på Bryggen, alle er fra begynnelsen av 1500-tallet.¹⁸ Vedtekter er også bevart for de hanseatiske kjøpmannsgildene i Oslo og Tønsberg.¹⁹

Også laugene som ble stiftet i de norske byene etter reformasjonen, hadde egne vedtekter. Fram til laugsreformene på 1680-tallet, da det blitt gitt felles vedtekter for laugene innen mange av håndverksfagene i de danske og norske byene,²⁰ er det bevart 21 vedtekter for norske laug. Av disse er elleve fra Bergen, seks fra Oslo, to fra Kristiansand og to fra Trondheim.²¹

Framstillingen vil gå fram til 1869, da de norske laugene ble oppløst,²² men vil ha en hovedvekt på senmiddelalderen og på tiden mellom reformasjonen og laugsreformene på 1680-tallet. Framstillingen av utviklingen etter reformasjonen vil dessuten i hovedsak baseres på utviklingen i Bergen, Norges største by i det meste av perioden, og byen med klart flest laug. De fleste av de bevarte laugsvedtektene er også fra Bergen.

FATTIG- OG SYKEOMSORG I GILDENE

Som nevnt innledningsvis, måtte nykommere i gildene avlegge en ed ved opptaket der de forpliktet seg på å hjelpe de andre medlemmene av gildet. En form for slik hjelp var hjelp til fattige og syke medlemmer. Ifølge Onarheimsskråen skulle medlemmer som hadde blitt så fattige at de ikke lenger kunne betale medlemsavgiften, likevel få være medlem og få dekket utgiftene til mat og drikke så lenge gildedrikken holdt på. Gildet hadde også en form for almisseordning. Så lenge gildedrikken holdt på, skulle almissefolket få en halv bolle øl hver kveld.²³

Gulatingsskråen inneholder flere bestemmelser om hjelp til medlemmer som hadde mistet det de eide grunnet brann, pest, ran eller skipbrudd, og på den måten hadde falt i fattigdom.²⁴ I vid forstand dreier også disse bestemmelsene seg om fattighjelp. Hvis en gildebrors hus eller fjøs brant ned, bestemte skråen at de andre medlemmene skulle komme og bygge huset eller fjøset opp igjen. De som ikke møtte opp, skulle bøtelegges. Hvis en gildebrors kornlade brant ned før

jul, skulle de andre gi ham et mæle korn hver i erstatning. Hvis kornladen brant ned etter jul, skulle de yte halvparten. De som ikke ville bidra, skulle bøtelegges, og likevel bidra som de andre. Hvis høyladen brant ned, skulle de andre medlemmene ta vare på buskapen hans fram til de hadde født på vårparten. Medlemmene skulle også gi erstatning hvis en gildebror mistet tre eller flere kuer grunnet sykdom. Unntaket var hvis han bodde på gård som var smittet av pest, da skulle han selv bære tapet. Medlemmene skulle også hjelpe med å erstatte varer som kjøpmenn i gildet hadde tapt ved ran eller skipbrudd. Hvis en av kjøpmennene i gildet var på reise og ble frastjålet sitt gods eller mistet det ved skipbrudd, og verdien av varene var på tre mark eller mer, skulle de øvrige medlemmene betale ham et mæle korn hver. De som ikke ville bidra, skulle bøtelegges og likevel bidra. Kjøpmannen måtte imidlertid selv dekke tapet hvis han hadde vært på reise i ufredsland, eller hadde vært på reise i utlandet i over et år.

Gildene skulle også ta seg av syke medlemmer. Ifølge Onarheimsskråen skulle medlemmer som lå syke under gildedrikken motta en kanne øl hver dag under gildedrikken.²⁵ Gildene kunne også drive med sykevåkning, det vil si at et gilde satt et eller flere medlemmer til å sitte hos den syke om nettene til han ble frisk igjen. Slik hjelp er ikke nevnt i norske gildeskråer, men er nevnt i flere danske gildeskråer. I vedtektene til smedesvennegildet i Odense heter det for eksempel at hvis en gildebror ble syk, skulle han ha to gildebrødre hos seg til å våke over ham og holde ham med øl og mat av deres egen lomme. De som skulle våke, skulle komme innen klokken ni om kvelden. De som skulle våke, men som ikke gjorde det, ble bøtelagt. Det var gildets skaffere som skulle velge to gildebrødre til våkingen, og hvis de unnlot å gjøre det, skulle også de bøtelegges. Hvis ingen kunne hjelpe ham, skulle skafferne samle samme brødrene, og de skulle gi ham fire skilling av gildets penger. Pengene skulle han betale tilbake hvis han ble frisk, og hvis han døde, skulle venene hans betale tilbake det han hadde lånt av gildet. Det ser også ut til at gildet skulle gi støtte til syke medlemmer. Hvis en gildebror ble syk, skulle medlemmene samles og sammen gi den syke fire skilling av gildets penger. Hvis han ble frisk igjen, skulle han betale tilbake det han hadde lånt, og hvis han døde, skulle hans venner betale gildet det han hadde lånt. Hvis han ikke hadde venner, skulle lånet regnes for å være gitt i Jesu navn.²⁶

En annen form for sykeomsorg var å bringe hostien med Kristi legeme til den sykes hjem slik at den syke kunne gå til nattverd, en oppgave prester hadde overfor syke og døende. Utover i senmiddelalderen ble disse sykebesøkene stadig mer ritualisert, og turen fra kirken til den sykes hjem ble en prosesjon av geistlige med prosesjonslys og røkelseskar, ringing av klokker og synging av salmer. Også lekfolk kunne delta i prosesjonene. I mange byer ble det å bringe hostien til syke og døende en oppgave for Hellig legemsgildene, som ofte ble stiftet av geistlige og hadde mange geistlige som medlemmer.²⁷ Fra Norden er slike sykebesøk belagt i vedtektene til Hellig

legemsgildet i Stockholm fra 1405. Vedtektene bestemte at hvis et medlem ble syk, enten det var en geistlig eller en lekmann, skulle gildets geistlige medlemmer besøke ham hengivent med tente lys, kledd etter sin profesjon, og synge *responsoria* til Kristi legeme på veien til den syke og på veien tilbake igjen. Det er mulig at også de leke medlemmene skulle delta i prosesjonen. Ifølge en av bestemmelsene i vedtektene skulle alle komme når det kom bud om at det skulle holdes en prosesjon til de syke, og de som ikke kom, skulle betale en mark voks i bot.²⁸ Slike sykebesøk kan også ha vært en oppgave for Hellig legemsgildene i norske byer. Hellig legemsgilder er belagt i Bergen, Oslo og Marstrand.²⁹

Gildenes omsorg for fattige og syke kunne også omfatte folk utenfor gildene. De mange Sta. Gjertrudsgildene i danske byer ble stiftet for å kunne sikre at fremmede og folk uten slektninger fikk en anstendig begravelse.³⁰ Gildene kunne også gi almisser til de fattige, eller de kunne la en del av sakefallet for brudd på gildets vedtekter gå til fattige eller til fattighospitaller.³¹ Gilder kunne dessuten drive hospitaler selv. I Bergen drev det hanseatiske kjøpmannsgildet byens Sta. Katharinahospital. Hospitalet ble trolig opprettet i løpet av 1200-tallets første halvdel, men ble gitt nytt fundasbrev av kong Magnus Håkonsson i 1276. Det hanseatiske kjøpmannsgildet tok senere over driften av hospitalet, men om det skjedde alt i løpet av senmiddelalderen er usikkert.³²

GILDENES PLIKT TIL Å FØLGE DEN AVDØDE TIL GRAVEN

Medlemmene av et gilde var også forpliktet til å hjelpe hverandre i døden. Når et medlem døde, var de øvrige medlemmene forpliktet til å følge ham til graven. Denne møteplikten omfattet hele gravferdsritualet. Dette er for eksempel tydelig i vedtektene til Sta. Katharina og Sta.

Dorotheagildet i Bergen. Når et av medlemmene døde, skulle lederne, kalt *schaffers*, skaffere, varsle de øvrige medlemmene om dødsfallet og be dem møte i den avdødes hjem kvelden før gravferden. Der ble den avdøde lagt på bære og svøpt i et klede mens en prest resiterte bønner og stenkhet liket med vievann. Om natten skulle det holdes vigiler, det vil si nattlige tidebønner og likvake. Det framgår ikke av vedtektene om alle medlemmene skulle våke, eller om skafferne skulle utpeke noen til å våke.³³

Morgenen etter skulle den avdøde bæres i prosesjon til kirken der bisettelsen skulle finne sted. Vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet beskriver en prosesjon der båret med den avdøde var omsvøpt av den beste av gildets to baldakiner og flankert av tolv medlemmer som bar store prosesjonslys.³⁴ Vedtektene nevner ikke i hvilken kirke bisettelsen skulle finne sted. I mange gilder foregikk bisettelsene i kirken der gildet hadde alterstiftelsen sin. I Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildets tilfelle vil det si at bisettelsen enten skulle finne sted i dominikanerklosteret

på Holmen, eller hos fransiskanerne i Vågsbotnen. En annen mulighet er at bisettelsene skulle finne sted i Mariakirken eller Martinskirken, kirkene medlemmene, som alle var hanseatiske kjøpmenn, sognet til.³⁵

Når prosesjonen hadde kommet inn i kirken, ble båren og prosesjonslysene satt ned slik at lysene fremdeles omkranset båren. Deretter skulle det synges en dødsmesse for den avdøde. Dødsmesser skulle også leses hvis et av medlemmene døde i utlandet. Også da var det møteplikt, og de som ikke møtte, skulle bøte en mark voks.³⁶ Etter dødsmessene skulle det holdes en liktale eller preken, før presten svingte et røkelseskar over den avdøde, stenkhet liket i vievann, og leste avløsningen for den avdødes sjel.³⁷ Deretter skulle båren med den avdøde bæres i prosesjon til graven, på ny flankert av tolv lysbærere. Til slutt skulle liket jordfestes og senkes i graven. Under jordfestingen skulle det leses velsignelse for den avdøde, kastes jord på kisten, synges salmer og bedt bønner.³⁸ Vedtektene nevner ikke hvor gildet fikk sine medlemmer gravlagt. En mulighet er at de ble gravlagt ved en av de to klosterkirkene der gildet hadde alterstiftelser.³⁹

I bygdegildene, der medlemmene kunne komme fra flere ulike bygder og sogn, var det trolig vanskeligere å få samlet alle medlemmene når et medlem skulle gravlegges. Medlemmenes møteplikt ble derfor avgrenset til dem som bodde i rimelig nærhet til den avdøde. Ifølge Gulatingskråen skulle arvingen til en død gildebrotter eller -søster skjære en budstikke. De som mottok budstikken var pliktige til enten å følge den avdøde til graven, lese en sjelemesse for hans sjelefrelse, eller gi en ørtug til gildets sjelekasse. De som ikke møtte opp, skulle bøtelegges, bortsatt fra dem som ikke hadde mottatt budstikken.⁴⁰ Hvis et medlem av Olavsgildet på Onarheim døde, skulle medlemmene som soknet til den samme kirken som avdøde følge ham til graven og be en sjelemesse. De som ikke møtte, skulle bøtelegges.⁴¹

Gildene kunne også ha eget gravferdsutstyr som ble brukt ved medlemmenes gravferder. Onarheimsskråen nevner store prosesjonslys som skulle brukes i gravferder i gildet.⁴² Også vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet store prosesjonslys, samt to baldakiner. Gildet hadde dessuten et prosesjonskors. Også dette kan ha blitt brukt ved gravferder i gildet.⁴³

Gravferdene ble finansiert på ulike måter. I Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet ble gravferden finansiert gjennom en egen avgift medlemmene betalte hver gang et medlem skulle gravlegges.⁴⁴ Også Gulatingskråen omtaler en slik avgift, men her ser det ut til at avgiften var avgrenset til dem som bodde i samme sogn som avdøde.⁴⁵ I andre gilder ble gravferder dekket av gildekassen, det vil si at gravferdene ble dekket av inntektene gildene fikk hvert år fra inngangspenger, årsavgift og bøter. Det var trolig tilfellet i St. Olavsgildet på Onarheim. En slik finansieringsform er riktignok ikke nevnt i vedtektene. Finansieringen nevnes faktisk ikke i det hele tatt, i stedet nøyer vedtektene seg med å slå fast at gildet skulle sørge for og dekke utgiftene

til avdøde medlemmer, om de døde utenlands eller innenlands. Vedtektene nevner imidlertid også inngangspenger, årsavgift og bøter i form av voks og penger, og det er trolig at inntektene av disse finansierte gravferder i gildet.⁴⁶

Gildene kunne altså sørge for og dekke utgiftene til medlemmenes gravferder. Vanligvis falt ansvaret for å dekke utgiftene til gravferd på den avdødes familie. Det at gildene her fylte en oppgave som egentlig lå til familien, viser at gildene hadde en solidaritet og en fellesskapsfølelse som lignet den i familien. Slike bestemmelser var utvilsomt av stor viktighet i et samfunn preget av stor mobilitet, særlig i byene, der mange av innbyggerne ikke hadde familien som sosialt sikkerhetsnett, og dermed heller ikke hadde en familie som kunne sørge for gravferd og sjelemesser når de døde. Omsorgen for avdøde medlemmer var en kollektiv forpliktelse, noe bestemmelsene om møteplikt viser. Gildets tilstedeværelse ved et medlems gravferd hadde dessuten en viktig funksjon utad. I gravferden ble gildets kollektive identitet vist fram. Det var derfor viktig at gildet viste seg fra sin beste side i gravprosesjonen. Bestemmelsen i skråen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen om at den beste baldakinen og tolv prosesjonslys skulle brukes i gravprosesjoner kan ses i et slikt lys.⁴⁷ Store prosesjonslys var dyre, og til gravferder trengte en minimum fire slike lys, slik at lysbærerne kunne flankere båren med den avdøde. Jo flere lys et gilde eide, jo mer velstående må gildet dermed også ha vært.⁴⁸

ALTERSTIFTELSE OG SJELEMESSER – GILDENES HJELP TIL MEDLEMMER I DET HINSIDIGE

Gildets omsorg for avdøde medlemmer endte ikke med at den avdøde ble fulgt til graven, den fortsatte også etter at den avdøde var gravlagt.⁴⁹ Etter døden havnet den avdødes sjel i skjærsilden. Forestillingen om skjærsilden dukket opp i Vestkirken på 1100-tallet, men ble særlig utviklet på kirkemøtene i Lyon i 1245 og 1274. Ifølge denne læren var skjærsilden en av tre steder kunne komme til i det hinsidige. Mennesker som hadde begått en dødssynd havnet i helvetet, mens helgenene kom rett til himmelen. Resten av menneskene havnet i skjærsilden, der de måtte gjennom en renselse for sine synder før de kunne ta del i det evige livet i himmelen. Tiden i skjærsilden kunne kortes ned ved å kjøpe avlatsbrev, eller ved at man fikk noen til å be sjelemesser for seg. Det kunne en få til ved å testamentere sjelegaver til en kirke eller et kloster. Som motytelse gav kirke eller klosteret testatoren sjelehjelp, ved at en prest eller munk ba sjelemesser for testatorens sjel. Det var vanlig å be sjelemesser på begravellesdagen, samt syv dager og 30 dager etter begravellesen, samt årlige sjelemesser, årtidhold, på den avdødes dødsdag.

Gildene kunne også gi sjelehjelp, ved at de opprettet eller overtok allerede eksisterende alterstiftelser i en kirke eller et kloster.⁵⁰ En alterstiftelse var et sidealter i en kirke. I middelalderens kirker kunne det være mange slike sidealtre. Til hvert av disse sidealtrene hørte

det et jordegods. Dette jordegodset skulle være stort nok til at den årlige avkastningen dekket kostnadene som var knyttet til alterstiftelsen. Først og fremst innebar det at avkastningen skulle dekke underholdet av en alterprest, en *vicarie*. Alterpresten skulle holde alteret ved like, men kunne også, hvis det ble avtalt i fundasbrevet for alteret, avtalen om alterstiftelsen som ble inngått mellom gildet og alterpresten, gi sjelehjelp til gildet, samt de som etter stiftingen betenkte alteret med sjelegaver. Alterstiftelsene gjorde det dermed mulig for gildene å gi sjelehjelp, ikke bare til medlemmene, men også til andre som testamenterte gaver til gildene eller gildealterne. Kirken oppfordret ikke-medlemmer til å gi gaver til gildealterne. Slike oppfordringer ble gitt i såkalte avlatsbrev, der givne ble lovet førti dagers avlat mot at de gav gaver til et navngitt gilde eller deres alter. Avlatsbrev er bevart for fire gilder i Norge i middelalderen.⁵¹

Gildealte er belagt i Bergen, Marstrand, Nidaros, Oslo og Tønsberg. Klart flest er kjent fra Bergen, der ti gilder kan knyttes til alterstiftelser i byens kirker og klostre. For eksempel hadde Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet et Sta. Katharinaalter hos fransiskanerne og et Sta. Dorotheaalte hos dominikanerne, det tyske skomakergildet et alter viet de hellige tre konger hos fransiskanerne, mens Hellig legemsgildet hadde et alter hos dominikanerne og et i domkirken.⁵²

Også bygdegildene opprettet alterstiftelser. Omtalen av sjelemesser i Gulatingskråen, Trøndelagsskråen og Onarheimsskråen forutsetter at de tre gildene hadde alterstiftelser der lesingen av sjelemesser kunne foregå.⁵³ Det samme gjelder omtalen av sjelehjelp i et brev om St. Nikolasgildet på Voss.⁵⁴

Gildemedlemmene møtte til lesing av sjelemesser ved gildealteret flere ganger i året. Som vi har sett, var det vanlig at det ble lest sjelemesser for avdøde medlemmer på begravelsesdagen. Flere av de bevarte vedtektene nevner imidlertid også årtidhold. I gildene var det imidlertid ikke vanlig å lese årtidhold på de dodes dødsdag. Navnene deres ble i stedet skrevet ned i en døde- eller tenkebok. En eller flere ganger årlig ble det så lest årtidshold for dem som stod oppført i boken.⁵⁵ I Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen skulle det holdes årtidhold fire ganger årlig. Den første skulle holdes hos fransiskanerne på den andre dagen av Sta. Katharinas fest (25. november), den andre på hos dominikanerne den andre dagen av Sta. Dorotheas fest (6. februar), den tredje hos fransiskanerne på St. Jørgens kveld (23. april), mens den fjerde, igjen hos dominikanerne, skulle holdes under gildedrikken. De som ikke møtte, skulle bøte en mark voks.⁵⁶

I bygdegildene ser det derimot ut til å ha vært vanlig at medlemmene skulle møtes til lesing av årtidhold en gang i året, i forbindelse med gildedrikken. Ifølge Trøndelagsskråen skulle en av kveldene under gildedrikken, som ble holdt under Olsok, gå til lesing av sjelemesser.⁵⁷ I St. Olavsgildet på Onarheim, som også holdt sin gildedrikk under Olsok, skulle en prest lese sjelemesser i kirken hver kveld så lenge gildedrikken varte. Sjelemesser skulle også leses i

gildehuset hver kveld, ved at navnene på de avdøde medlemmene ble lest opp og sjelemesser lest for dem mens gildets store prosesjonslys brant. På den siste dagen av gildedrikken skulle det dessuten leses en sjelemesse for alle kristne sjeler og for medlemmene som var i live.⁵⁸ Også Gulatingsskråen omtaler daglige lesninger av sjelemesser under gildedrikken.⁵⁹

Gildene kunne også inngå avtaler med klosterordenene om lesing av sjelemesser. Slike avtaler ble kalt delaktighets- eller brorskapsbrev. I 1409 mottok skomakergildet i Oslo et delaktighetsbrev fra dominikanernes provinsprior i *Dacia*, provinsen Oslo var en del av. I brevet lovet provinsprien at når dødsfall i skomakergildet ble meldt til provinskapitlet, skulle dominikanerne i provinsen lese sjelemesser for den avdøde skomakerens sjelefrelse. Til gjengjeld skulle skomakergildet betale et årlig innsamlet beløp til ordenen, trolig til dominikanerne i Oslo.⁶⁰

Gildene finansierte sjelemessene på ulike måter. De kunne finansieres ved kollektive gaveinnsamlinger under lesingen av sjelemesser, slik det forutsettes i Trøndelagsskråen og Gulatingsskråen,⁶¹ eller en gang i året, slik tilfellet var med skomakergildet i Oslo. Sjelemesser kunne også finansieres gjennom en årlig avgift. I Onarheimsskråen ble denne avgiften kalt *saala skoth*, sjeleskudd.⁶² En fjerde finansieringsmåte var testasjonsplikt, det vil si at medlemmene var pliktige til å testamentere en sjelegave til gildet for at det skulle leses sjelemesser for dem etter deres død. En slik testasjonsplikt er belagt i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, der alle var pliktige til å gi gildet tre lybske mark i sjelegave. Vedtektene fastslo imidlertid at hvis et medlem ikke maktet å betale, skulle gildet likevel be sjelemesser for ham. I slike tilfeller skulle utgiftene dekkes av hans venner, eller, hvis ingen venner kunne dekke utgiftene, av gildekassen.⁶³

OPPLØSNING, OVERLEVELSE OG NYSTIFTINGER – GILDENE OG REFORMASJONEN

Reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37 medførte at gildealtrene ble konfiskert av kongemakten, og at sjelemesser og helgendyrkelse, som stod sentralt i gildenes religiøse virksomhet, ble forbudt. I den dansk-norske Kirkeordinansen fra 1537 ble det bestemt at inntektene fra gildenes alterstiftelser ikke lenger skulle tilfalle gildene, men i stedet gå til opprettelse av fattigkasser i byene.⁶⁴ Alt i 1540 gav kong Christian 3. imidlertid en ny forordning om gildenes alterstiftelser i de danske byene. I stedet for at inntektene av gildenes alterstiftelser skulle gå til en fattigkasse, skulle de nå gå til underhold av skolemestere og hørere i byene.⁶⁵

Kirkeordinansen ble først og fremst skrevet med tanke på de danske områdene, og forordningen fra 1540 gjaldt kun for de danske byene. Man kan dermed ikke uten videre slutte fra bestemmelsene i ordinansen og forordningen fra 1540 til hva som ble gildealtrenes skjebne i Norge. I byene ble deres skjebne likevel ikke så ulik den de danske gildealtrene møtte; alterstiftelsene ble konfiskert av kongemakten, og inntektene omfordelt til ulike formål. I Bergen

ble det vedtatt et forbud mot gilder på bylagtinget i 1544. Inntektene av gildealtrene skulle gå til de fattige, samt til å sette i stand byens domkirke.⁶⁶ I Oslo ble alterstiftelsene til Sta. Annagildet og Hellig legemsgildet forlent til slottsskrivere på Akershus, begge trolig i 1541.⁶⁷ I Tønsberg kan det ha vært konflikter knyttet til konfiskeringen av gildealtrene. I alle fall ble St. Annagildets alterstiftelse først tildømt kongemakten i 1575.⁶⁸

Gildealtrene skjebne på landsbygda etter reformasjonen vet vi mindre om. I Bergen stift vedtok lensherren på Bergenhus, Christoffer Huitfeldt, og superintendenten Geble Pedersøn et forbud mot gilder i 1542. Særlig gikk de imot «den store misbrug og Guds fortørnelse, her til dags verit haver i de ukristelige gildis drikker som haver verit ein orsage ok udspring til megit ukristeligt levnet ok ophav til mange synder, [...]». Videre skulle gildehusene i stiftet, med inventar og andre eiendeler som var i bygdegildenes eie, konfiskeres og selges. Av inntektene skulle en tredjedel gå til de fattige i bygdene, en tredjedel til spedalskhospitalet i Bergen, to niendedeler til domkirken i Bergen, og en niendedel til kirkene i stiftet.⁶⁹ Bestemmelsen nevner altså ingenting om gildealtrene, men vi kan anta at de ble konfiskert sammen med det øvrige gildegodset og omfordelt til ulike formål, slik de ble det i Bergen by. I Trondhjem stift ble det vedtatt et forbud mot gilder i 1552. Heller ikke dette vedtaket nevner gildealtrene, men viste til forbudet mot gilder i Bergen stift i 1542, og bestemte at forbudet der også skulle gjelde i Trondheim stift. Det vil si at gildegodset skulle konfiskeres, og inntektene gå til å hjelpe de fattige. Også her kan vi anta at også gildealtrene ble konfiskert.⁷⁰ Tilsvarende forbud er ikke kjent fra de andre norske stiftene, men vi kan anta at slike forbud også ble tatt her.

Det er imidlertid en del som tyder på at bygdegildene fortsatte å eksistere en tid etter reformasjonen. For eksempel klagde superintendenten i Oslo, Jens Nilssøn, så sent som i 1580 over at allmuen fremdeles holder ugudelige gjestebud der man drikker Guds skål, Guds sønns skål og den Hellige ånds skål. Gjestebudene Nilssøn beskrev, ligner på gildedrikken i middelalderens gilder, og kan dermed tolkes som mulige belegg for at det fortsatt ble holdt gildedrikk i Oslo stift andre halvdel av 1500-tallet.⁷¹

Vi vet ikke så mye om hvilke gilder som overlevde reformasjonen i byene. Fra de danske byene vet vi imidlertid at det var mange gilder som overlevde reformasjonen. Særlig gjaldt det håndverker- og kjøpmannsgildene, samt en del prestegilder, men det ser også ut til å gjelde for en del gilder som ikke hadde noen yrkesmessig tilknytning.⁷² Det ser ut til at utviklingen i Bergen fulgte samme mønster som de danske byene. Av de trettitalls gildene som fantes i byen i senmiddelalderen, fortsatte både det hanseatiske kjøpmannsgildet og sju av de tyske håndverker-gildene å eksistere etter reformasjonen. Det hanseatiske kjøpmannsgildet eksisterte

fram til 1760-årene, mens de tyske håndverkerguildene ble oppløst alt i 1559, etter lang tids konflikt med kongemakten.⁷³

I siste halvdel av 1500-tallet ble det stiftet flere håndverkslaug i byen. I 1567, åtte år etter oppløsningen av det tyske gullsmedgildet, ble det stiftet et gullsmedlaug, og i 1571 blir et skredderlaug nevnt for første gang. Bartskjærerlauget og bakerlauget blir begge nevnes for første gang i 1597. Ytterligere fire laug blir nevnt like etter århundreskiftet; et skomakerlaug i 1602, tønnebinderlaug i 1604, et bryggerlaug i 1608, og et overskjærerlaug i 1614.⁷⁴ Kontinuiteten fra de tyske, middelalderlige håndverkerguildene kan ses i flere av de nystiftede laugene. For eksempel var de fleste av gullsmedmestrene som stiftet gullsmedlauget i 1568 tyske gullsmeder, og en kopi fra 1596 av laugets vedtekter er skrevet på tysk.⁷⁵

Det er ikke mulig å si noe sikkert om utviklingen i de øvrige norske byene i tiårene etter reformasjonen. Skomakergilder er belagt i både Oslo, Trondheim og Tønsberg i senmiddelalderen, men vi vet ikke noe om deres skjebne etter reformasjonen.⁷⁶ I Oslo ble det imidlertid stiftet flere laug etter reformasjonen. Et skomakerlaug er nevnt for første gang i år 1600, et gullsmedlaug i 1604, og et skredderlaug i 1607. Trolig ble alle stiftet i siste halvdel av 1500-tallet.⁷⁷ I Trondheim er det første lauget, bakerlauget, først nevnt i 1633.⁷⁸

Utover på 1600-tallet ble det også stiftet laug i Bragernes, Kongelv, Kristiansand, Skien, Stavanger og Strømsø. På 1700-tallet ble det dessuten stiftet laug i Arendal og Fredrikshald.⁷⁹ Samlet er det belagt 83 laug i de norske byene fram til oppløsningen av laugene i 1869. Klart flest fantes det i Bergen, der det er belagt 37 laug etter reformasjonen.⁸⁰

FATTIG- OG SYKEOMSORGEN I LAUGENE

Medlemmene i laugene som ble stiftet i de norske byene etter reformasjonen var, som medlemmene i middelalderens gilder, forpliktet på gjensidig hjelp og støtte. Ifølge vedtektene til skredderlauget i Oslo fra 1607 skulle opptak av nykommere avsluttes med at nykommeren tok oldermannens hånd og avla ed på at han ville være lydige mot laugets vedtekter, og at han ville gi «sine Gildebrødre Hjælp og Bistand udi alle tilbørlige Maade, som det sig egner og bør».⁸¹ En slik form hjelp som nykommerne måtte forplikte seg på, var hjelp til fattige og syke medlemmer. Rett nok er det ingen bestemmelser om syke- eller fattighjelp i laugets vedtekter fra 1607. Imidlertid skulle det betales bøter til de fattige for brudd på en rekke av bestemmelsene i vedtektene.⁸² Det tyder på at lauget finansierte fattig- og sykehjelpen gjennom sakefallsinntekter. Litt mer får vi vite om laugets fattig- og sykehjelp i en revisjon av vedtektene fra 1636. Ifølge en av bestemmelsene skulle alle nykommere betale en inngangsavgift på åtte daler, der halvparten skulle komme «gamble och fattige forarmede Embidts Brødre Och Deris hustruer Thill Hielp och Trøst saa och

At bestedis thill Jord med naar de Wed døden Bortkaldis». ⁸³ Fattig- og sykeomsorgen skulle altså finansieres gjennom medlemsavgiften, samt av sakefallsinntekter for brudd på enkelte av bestemmelsene i vedtektene. ⁸⁴ Av vedtektene framgår det dessuten at skreddersvennens laug også hadde en sykekasse. Hver av skreddersvennene skulle betale en avgift på to skilling fire ganger årlig til kassen, som skulle gå til svenner «som medt Sodt og Siugdum under belidne oc icke Sielf haffue forradt at hielpe sig med Eller Komme med Eller kommer i Jordenn for om de med døden Afgaar [...]». ⁸⁵

Bestemmelser om hjelp til fattige og syke er også å finne i de bevarte laugsvedtektene fra Bergen. Finansieringen var også den samme, nemlig gjennom en fattigkasse eller -bøsse som dels fikk sine innskudd fra sakefallsinntekter, ⁸⁶ dels fra avgifter som medlemmene betalte til kassen hvert år. ⁸⁷ I gullsmedlaugets vedtekter fra 1568 blir det slått fast «Wille wij och icke forlade wore Embitzbrødre, om Gudt kaster thennom nogen straff paa mett kranckheidt, armodt eller anden wlocke, Menn wille haffue ein tiilszuin att the skulle faa ein nødthørffteliiig vnderholdning etfer wor formouge». ⁸⁸ Lauget skulle altså holde tilsyn med fattige, syke og andre i lauset som hadde blitt utsatt for ulykker, og gi dem det de trengte til deres underhold.

Mer detaljerte er bestemmelsene om fattig- og sykehjelp i skomakerlaugets vedtekter fra 1635. På onsdagen i fastelavnsuken hvert år skulle oldermannen, i påsyn av to rådmenn og seks av de øvrige skomakermestre åpne laugskassen og redegjøre for sakefallsinntektene lauset hadde hatt det foregående året, hvem som hadde betalt bøtene, og for brudd på hvilke bestemmelser. Den delen av sakefallet som skulle gå til de fattige, skulle deretter fordeles blant de fattige i lauset. Hvis det ble penger til overs, skulle de gis til andre fattige i byen. ⁸⁹ Fattig- og sykehjelpen ble imidlertid også finansieres gjennom en fast avgift. Hver uke skulle mestrene legge av en dansk skilling. Fire ganger i året skulle de oppsparte midlene legges i laugskisten. Hvis noen, enten av fattigdom, sykdom eller alderdom, trengte penger, skulle det gis beskjed til oldermannen, som skulle utbetale pengene. Det skulle føres årlige regnskap over hvem som hadde mottatt penger av kassen. Disse utdelingene kom i tillegg til den årlige utdelingen av penger til de fattige under fastelavn. En tilsvarende ordning fantes i skomakersvennens laug. Hver uke skulle svennene legga av en halv skilling, og to ganger i året skulle de oppsparte midlene legges i laugskisten, sammen med sakefallsinntektene. Pengene skulle gå til svennene selv «til Nødtørft i deres Sygdum og til Begravelse, som ikke andet Forraad haver». ⁹⁰

Også bakerlaugets vedtekter fra 1648 forutsetter en årlig utdeling av penger til fattige, syke og gamle medlemmer i fastelavnsuken hvert år, men her ble alle sakefallsinntektene fra foregående år delt i to like store deler, en til lauset og en til fattige i lauset. Vedtektene forutsetter imidlertid også at penger kunne utbetales til syke, fattige og gamle når de trengte det. Pengene

skulle enten tas fra laugets fattigkasse eller, hvis det ikke var nok penger i kassen, fra mestrene etter evne, de fattige og syke «Till hiellp och Undsettning».⁹¹ Bakersvennenes laug hadde også en fattigkasse. Ifølge laugets vedtekter fra 1641 skulle sakefall for brudd på flere av bestemmelsene i vedtektene utgjøre kassens inntektsgrunnlag.⁹²

Av de bevarte laugsvedtektene fra Bergen og Oslo framgår det klart at laugene videreførte omsorgen gildene hadde hatt for syke og fattige medlemmer i middelalderen. Finansieringen av hjelpen var også den samme, nemlig gjennom faste avgifter og sakefallsinntekter.⁹³

I 1681 ble det gitt en forordning om laugene i Danmark-Norge, og året etter kom det også en forordning om håndverkssvenner i de to landene. Samtidig ble alle eksisterende laugsvedtekter i danske og norske laug gjort ugyldige. Mellom 1682 og 1696 ble det så, med utgangspunkt i innsamlede vedtekter fra laugene i København, utarbeidet et felles sett med laugsvedtekter som skulle gjelde for hvert av håndverksfagene i de danske og norske byene. Til sammen ble det gitt felles laugsvedtekter for 41 ulike håndverksfag.⁹⁴ Laugsreformene innebar at kongemakten fikk sterkere kontroll over håndverkslaugene, og er slik et uttrykk for den styrkingen av kongedømmet som fant sted under eneveldet. Rett nok hadde kongemakten også tidligere gitt forordninger om gilder og laug i de to landene, og fellesvedtekter hadde tidligere vært gitt for enkelte håndverksfag. I det første tiåret av 1500-tallet gav kong Hans 1. et sett med vedtekter som skulle gjelde for alle danske skomakergilder, og i 1608 gjorde kong Christian 4. det samme for gullsmedlaugene i danske og norske byer. Det vanlige helt opp til 1680-tallet var imidlertid at laugene selv kom til byrådet eller kongen med et sett med vedtekter som de ønsket å få stadfestet og gjort rettsgyldig.⁹⁵ Laugsreformene på 1680-tallet var dessuten mer omfattende enn tidligere forordninger, og medførte en mer omfattende kontroll med laugene. Forordningen fra 1681 forbød blant annet laugene å ha sammenkomster uten å ha varslet byrådet skriftlig og fått dets godkjenning til å møtes. Representanter for byrådet skulle alltid være til stede under sammenkomstene, og møtereferat skulle skrives ned i en protokoll. Møtene skulle regnes for å være over når byrådsrepresentanten gikk hjem. Straffen for å møtes uten at byrådet hadde fått vite om det, var høy. Hvis hele lauset møttes til ulovlige sammenkomster, skulle hver av dem bøte 100 lodd sølv. Hvis det bare var noen av mestrene som hadde møttes, var boten 20 lodd sølv.⁹⁶ Kongemakten forsøkte også å oppløse svennelaugene. Svennelaugene var underordnet mesterlaugene. Det var en eller flere mestre som ledet svennelaugene, det var mestrene som godkjente svennenes vedtekter, og det var mestrenes oldermann som hadde nøkkelen til svennenes laugskasse. Svennelaugene var dermed utenfor kongemaktens formelle kontroll. I forordningen fra 1681 ble det derfor lagt ned forbud mot at svennene holdt egne møter, og året etter ble det også lagt ned forbud mot svennenes «sielf-giorte Vedtegeter».⁹⁷

Laugsreformene på 1680-tallet innebar et forsøk på ensretting av laugsorganiseringen i de to landene. Dette gjaldt også i organiseringen av laugenes fattig- og sykeomsorg. I forordningen fra 1681 ble det slått fast at deler av inngangsavgiften nykommere i laugene skulle betale skulle gå til laugets fattige, det samme skulle sakefallsinntektene. Pengene skulle legges i en kiste og deles ut til laugets fattige.⁹⁸ Også forordningen om håndverkssvenner og -drenger som kom året etter, fastslo at sakefall for brudd på bestemmelser i forordningen skulle gå til de fattige. Pengene skulle imidlertid ikke legges i en egen svennekasse, men i mesterlaugets fattigkasse.⁹⁹ Ensrettingen viser seg også i de fellesvedtektene som ble gitt for en rekke håndverksfag på 1680- og 90-tallet. I vedtektene til gullsmedene fra 1685, som skulle gjelde for gullsmedlaugene i Bergen, Oslo og Trondheim, het det for eksempel at «De Bøder som i Guldsmede-Lauget forbrydes oc Lauget herudi forundis skal af Oldermænden oppebæres oc i Laugets Fattiges Bøsse forvaris oc siden til de Nødtørfftige naar fornøden giøris anvendis».¹⁰⁰

Kongemaktens forsøk på ensretting av laugene lyktes imidlertid ikke helt. For det første var det en del håndverksfag som ikke fikk fellesvedtekter på 1680- og 90-tallet. Blant annet gjaldt det kobbersmedene i Bergen, som kan ha organisert seg i et laug alt i 1671. Først i 1744 ble laugets gitt et sett med vedtekter av kongemakten.¹⁰¹ For det andre fortsatte laugene å møtes uten at representanter fra byrådet var til stede. Det ble til og med ført møtereferater fra de ulovlige møtene i egne protokoller. Fra skomakerlauget, skredderlauget og kobbersmedlauget i Bergen er det bevart to rekker med møteprotokoller, en med referater fra møter der representanter fra byrådet var til stede, og en med referater fra ulovlige møter i de tre laugene.¹⁰² For det tredje lyktes heller ikke forsøket på å oppløse svennelaugene. Svennene fortsatte å møtes til egne sammenkomster, ført i svennenes egne møteprotokoller,¹⁰³ de fortsatte å ha egne svennelader,¹⁰⁴ og de fortsatte å ha egne fattig- og sykeordninger.¹⁰⁵ For eksempel skulle kobbersmedsvennene i Bergen betale tidepenger, fire skilling danske hver måned, til sin egen fattigbøsse til «de sykes pleie og de avdøde svenners begravelse». Syke svenner som ble friske igjen, måtte imidlertid betale tilbake det de hadde fått i sykepenger fra fattigbøssen.¹⁰⁶

I 1839 ble det vedtatt en ny håndverkslov i Norge.¹⁰⁷ Loven opphevet samtlige laug i Norge, men de laugene som hadde blitt stiftet før 1839 fikk likevel lov til å fortsette så lenge det fantes mestre i laugets som hadde blitt mestre og tatt borgerskap før 1839. Når den siste av disse mestrene døde, skulle laugets oppløses. Loven inneholdt også en del bestemmelser om laugene som ville fortsette. Blant annet skulle alle laug ha en laugskasse, der inntektene fra inngangspenger, lærebrevsavgifter, tidepenger og bøter skulle legges. Pengene i laugskassen skulle dels gå til en laugsskriver, dels til sykepenger til syke mestre og enker, og dels til

begravelsespenger. Loven videreførte dermed slik det som hadde vært laugenes fattig- og sykehjelp helt siden 1500-tallet.

GRAVFERD OG DØDELADER – LAUGENES HJELP TIL AVDØDE MEDLEMMER

En annen form for gjensidig hjelp som nykommere i skredderlauget i Oslo måtte forplikte seg på, var « at følge og hjelpe den afgangne ærligen til sin Begravelse og Leiersted». ¹⁰⁸ Laugsvedtektene representerer dermed også her en videreføring av den gjensidige hjelpen i gildene. Ifølge revisjonen av laugets vedtekter fra 1636, var det oldermannens ansvar å kalle sammen lauset når et medlem døde. Det var også oldermannens ansvar å velge ut hvilke medlemmer som skulle bære båren med den avdøde. De som ble utpekt til å bære og ikke ville, ble bøtelagt. Syke og gamle medlemmer ble unntatt fra å bære. ¹⁰⁹

Bestemmelser om møteplikt ved medlemmenes gravferd er også å finne i laugsvedtektene fra Bergen fra 1500- og 1600-tallet. Ifølge vedtektene til bartskjærerlauget i Bergen fra 1597 skulle alle medlemmene, etter gammel sedvane, som det heter i skræen, møte når en av laugets mestre eller svenner hadde avgått med døden. De som ikke møtte, skulle bøtelegges. ¹¹⁰ Litt mer detaljert er vedtektene til byens skredderlaug fra 1605. Hvis et medlem døde, skulle alle medlemmene følge den avdøde til graven, og de yngste mestrene i lauset skulle være likbærere. De som ikke møtte, skulle bøtelegges, det samme skulle de som gikk fra kirken før bisettelsen var ferdig. ¹¹¹

De fleste av laugsvedtektene ser imidlertid til å forutsette at møteplikten ikke bare gjaldt når en av mestrene eller svennene avgikk med døden, men også når mestrenes ektefeller, tjenere, barn eller andre i mestrenes hushold døde. ¹¹² I vedtektene til gullsmedlauget i Bergen fra 1568, heter det at «[b]liffuer och nogenn aff wore Embitzbrødere eller Søstere, suenne, drenge eller Barnn dødt, huilcken ther icke da følger thenn døde tiill sin leigerstædt, schall haffue forbrott ottehe skellinge». ¹¹³ Mer utførlig er bestemmelsene i vedtektene til skomakerlauget i Bergen fra 1635. Hvis noen av skomakerne, deres ektefeller, barn eller andre i skomakernes hushold døde, skulle de gis «en hæderlig Jordeferd af Embedsbrødrene». Samtlige skulle følge liket til graven, men et unntak ble gjort for dem som lå «paa Sotteseng og haver esligeste lovlige Forfald». De som ikke møtte, eller som gikk før bisettelsen i kirken var over, skulle bøte en mark til de fattige. Det var den yngste av mestrene som hadde i oppgave å kalle sammen medlemmene når noen i lauset eller deres hushold døde. De som ikke kom til det tidspunktet han hadde gitt dem, skulle bøte en halv riksdaler til de fattige, og de som først kom en halv time etter oppsatt klokkeslett, skulle bøte åtte skilling til lauset og åtte skilling til de fattige. ¹¹⁴

Laugene stilte også gravferdsutstyr til disposisjon ved medlemmenes gravferder. Det er i lite de eldste laugsvedtektene om hva utstyr laugene hadde til gravferder, men vedtektene til skredderlauget i Oslo fra 1636 nevner at skreddersvennene hadde et eget likklede.¹¹⁵

Laugene kunne dessuten, som gildene i middelalderen, dekke utgiftene til gravferd for medlemmer som var for syke, fattige eller gamle til å kunne dekke bekoste gravferden selv.¹¹⁶ Gravferdene ble finansiert gjennom avgiftene medlemmene betalte til laugskassen en eller flere ganger i løpet av et år. I skredderlauget i Bergen ble denne avgiften kalt *tidegjeld*, og i følge laugets vedtekter fra 1605 skulle medlemmene møtes fire ganger årlig for å betale avgiften, som var på fire albertusdaler.¹¹⁷ I skredderlauget i Oslo ble gravferdene delvis finansiert gjennom medlemsavgiften. Ved opptak i lauset skulle nykommere betale en slett daler til oldermannen, en halv daler til skriveren som hadde skrevet nykommerens navn inn i laugsboken, fire daler til laugshuset, og fire daler til «At Komme gamble och fattige forarmede Embidts Brødre Och Deris hustruer Thill Hielp och Trøst saa och At bestedis thill Jord med naar de Wed døden Bortkalldis.»¹¹⁸ Skreddersvennelauget i Oslo hadde en egen syke- og begravelleskasse. Hver av svennene skulle betale to skilling til kassen fire ganger årlig.¹¹⁹

I laugsreformene på 1680-tallet ble gravferdsordningene forsøkt endret. I forordningen fra 1681 het det at siden det ved «Begravelser og Lig-følgen stor Forsømmelse forårsagis da skal ingen være forpligt Lig at følge uden de alleene som behøfvig til Liiget at bære hvilket og i Lauget skal omgaa og de som vil følge og bære maa ingen andensteds møde eller forsamlis end hvor dend Afdøde udbæris.» Forordningen forsøkte her å begrense laugenes møteplikt ved gravferder til de medlemmene som skulle bære liket, en oppgave som skulle gå på rundgang blant medlemmene. Bestemmelsen kan ses i sammenheng med en egen forordning om begravelser som kom året etter, der det ble satt et tak på hvor mange som skulle delta i gravferdsprosesser.¹²⁰ Forordningen fra 1681 forbød også medlemmene å møtes andre steder enn i hjemmet til den avdøde, der gravferdsprosessen skulle starte. Forbudet må ses som et forsøk på å forby laugene å holde likvake i den avdødes hjem og gravøl over den avdøde i laugshuset etter gravferden. Kongemakten hadde gjentatte ganger i løpet av 1500 og 1600-tallet forsøkt å begrense eller forby likvaker og gravøl, og dette ble gjentatt i gravferdsforordningen fra 1682. Det ble dessuten forbudt å spre dødsbudskapet til andre enn foreldrene, barna og søsknene til den avdøde. Også det brøt med ordningen i laugene, der oldermannen skulle spre dødsbudskapet til hele lauset slik at alle kunne møte til likvake, gravferd og gravøl.¹²¹

Forbudene i forordningen fra 1681 ble også fulgt opp i laugsvedtektene fra 1680- og 90-tallet. I gullsmedvedtektene fra 1685, som blant annet gjaldt for gullsmedlaugene i Bergen, Oslo og Trondheim, heter at «[n]aar nogen Mester, hans hustrue, Børn, Svend, Dreng eller Pige ved

Døden afgaaer, Da skal Oldermændene lade af Lauget tilsige, saa mange som behøves, efter ordentlig Omgang at bære Liget til Jorden. Oc er der nogen som for Alder oc Svaghed skyld icke kand bære, Da maa de forbigaaes. Hvo ellers her imod gjør oc sidder ofverhørig, bøde hver gang Een Rixdaler». ¹²² Møteplikten skulle altså ikke gjelde hele laugene, men ble avgrenset til de som skulle bære liket.

Vi vet ikke om styresmaktene lyktes med å begrense gravferdsfølgene i laugene, selv om det er lite trolig. Til det var det å sikre at medlemmene fikk en hederlig og verdig gravferd en for viktig del av laugenes virksomhet. Fra slutten av 1600-tallet var imidlertid ikke laugene lenger alene om å kunne tilby medlemmene likbæring. Gravferdsforordningen fra 1682 forbød at det ble tatt betaling for likbæring, og bestemte at kun de likbærerene som var godkjent av byrådet skulle kunne ta betaling for likbæring. ¹²³ En kan tenke seg at forbudet her var rettet mot laugene, som kan ha tilbudt likbæring av ikke-medlemmer mot betaling. Laugene hadde i alle fall erfaring med å være likbærere, ettersom dette ofte gikk på rundgang i laugene, og de hadde gravferdsutstyr til bruk i gravferder. ¹²⁴ På slutten av 1600-tallet og utover på 1700-tallet ble det, dels som følge av gravferdsforordningen, opprettet egne likbærerlaug i flere norske byer. I Trondheim ble et likbærerlaug stiftet en gang i løpet av 1680-tallet, i Christiania stiftet en gruppe kjøpmenn *Det store kjøbmands liig-laug* i 1686, og i Bergen ble *Studenters-Socitetet* stiftet av en gruppe akademikere i 1697. ¹²⁵ Likbærerlaugene hadde egne vedtekter som ble stadfestet av byrådet, der de mer eller mindre ble gitt monopol på likbæring mot betaling. I likhet med håndverkslaugene hadde likbærerlaugene imidlertid også som mål å kunne gi sine egne medlemmer økonomisk støtte til en hederlig gravferd. Trolig var en delårsak til opprettelsen av flere likbærerlaug at håndverkerne i de fagene som ikke var organisert i laug, samt håndverkslaug med få medlemmer, ønsket å sikre økonomiske bidrag ved gravferder på linje med de større og mer velstående håndverkslaugene. I 1768 inngikk snekkerlauget og smedelaugene en avtale om felles likbæring, ettersom det «i begge laugene nu ei ere saa mange Amts-Mæstere, at de hver særdeles kan bortbære sine avdøde». ¹²⁶

Håndverkslaugene fortsatte uansett å gi økonomisk støtte til gravlegging av medlemmene også etter laugsreformene på 1680-tallet. Rett nok nevnes ikke slike støtteordninger i fellesvedtektene fra 1680- og 90-tallet, slik vi for eksempel så det i gravferdsbestemmelsen i gullsmidlaugenes vedtekter fra 1685. Vedtektene nevner imidlertid en fattigbøsse. Det er grunn til å tro at denne fattigbøssen var en kombinert fattig- og gravferdsbøsse. Slike fattig- og gravferdsbøsser er, som vi har sett, både omtalt i mange av laugsvedtektene fra første halvdel av 1600-tallet, og i håndverksloven fra 1839, der det ble slått fast at alle laug skulle ha en bøsse eller lade til utbetaling av syke-, fattig- og gravferdspenger.

Flere laug opprettet til og med egne stiftelser for å kunne sikre medlemmene en hederlig gravferd. I 1690 opprettet de 24 mestrene i skomakerlauget i Bergen *Skomagerlaugets Dødelade*, for å sikre at mestrene fikk «Bidrag til en anstændig borgerlig Begravelse». Stiftelsen hadde egne vedtekter, og stiftelsens regnskap ble ført i egne protokoller. Saker som angikk dødeladen og dets regnskap skulle imidlertid avgjøres i skomakernes laugsmøter, og alle skomakermestrene, samt deres ektefeller, skulle være medlemmer. Medlemmene skulle betale et ukentlig innskudd på 4 skilling til dødeladen. Innskuddet skulle betales hver lørdag til en egen forvalter av dødeladen. Når en skomakermester eller hans ektefelle døde, skulle forvalteren utbetale gravferdspenger til enken eller enkemannen. Beløpets størrelse varierte etter hvor lenge avdøde hadde vært medlem. Hvis avdøde hadde vært medlem i ett år, skulle det utbetales 10 riksdaler, etter to års medlemskap skulle det utbetales 12 riksdaler, etter tre år 14 riksdaler, etter fire år 16 riksdaler, etter fem år 18 riksdaler, mens det etter mellom seks og 18 års medlemskap skulle utbetales 20 riksdaler. Hvis avdøde hadde vært medlem i over 18 år, skulle det utbetales 25 riksdaler.¹²⁷

Medlemskap i stiftelsen ble etter hvert åpnet for andre. Når det skjedde, er usikkert, men antagelig skjedde det etter oppløsningen av skomakerlauget i 1869, men før stiftelsen vedtok et sett med nye vedtekter i 1883. I de nye vedtektene ble det slått fast at «Enhver, der har erhvervet Borgerskab som Skomakermester her i Staden, kan [...] blive optagen som Medlem. Ligesaa skal der være Adgang for andre haandværksmestere, samt Svende og andre ordentlige Mænd og kvinder, der ikke ernære sig som Søfarende og ei heller henhøre til Daglønnerklassen, at blive optagne som Medlemmer.» I tillegg hadde stiftelsen som opptakskrav at nykommere skulle være eldre enn 30 år, og vise legeattest på at de var friske. Alle medlemmene måtte dessuten betale en inngangsavgift på to kroner. Som medlemmer måtte alle betale en årsavgift på åtte kroner, fordelt på to halvårsbetalinger. Ugifte medlemmer var fritatt fra å betale årsavgift etter 15 års medlemskap, ektefeller først etter 30 års medlemskap. Dødeladen ble fremdeles styrt av laugsforvalteren, og det var fremdeles laugsforvalteren som skulle utbetale penger til de etterlatte når et av medlemmene døde, men i tillegg skulle stiftelsen nå ha tre bestyrere og lønnet revisor, som sammen med laugsforvalteren skulle utgjøre stiftelsens ledelse. Bestyrerne skulle velges av en generalforsamling, som etter oppløsningen av skomakerlauget i 1869 utgjorde stiftelsens besluttede organ. Utbetaling av gravferdspenger skulle skje dagen etter at laugsforvalteren hadde mottatt dødsbudskapet, og varierte som i 1690 etter hvor lenge avdøde hadde vært medlem. Etter tre døgn medlemskap var utbetalingen på 100 kroner, etter fem år 140 kroner, etter 10 år 180 kroner, etter 15 år 220 kroner, etter 20 år 260 kroner, etter 25 år 300 kroner, og etter 30 års medlemskap eller mer, skulle det utbetales 320 kroner.¹²⁸ De siste innførslene om utbetalinger av

gravferdspenger i regnskapsprotokollen er fra 1910, og stiftelsen ble formelt oppløst i 1915.¹²⁹ Med det forsvant de siste restene av laugenes sosiale hjelpeordninger.

KONKLUSJON

I Hirdskråen, vedtektene til den norske hirden fra 1270-tallet, blir det slått fast at «[d]et finnes knapt et så fattig gilde i landet at det ikke har felles innbetaling for å hjelpe levende og framfarne medlemmer.»¹³⁰ Hirdskråen gjør her hjelpeordninger for fattige, syke og avdøde medlemmer til en sentral del av gildenes virksomhet, et bilde som bekreftes av de bevarte gildeskråene fra Norge i middelalderen, ikke bare av Trøndelagsskråen og Gulatingsskråen, begge fra Hirdskråens samtid, men også av de bevarte gildeskråene fra senmiddelalderen. Ifølge de bevarte gildeskråene var medlemmene forpliktet til å hjelpe medlemmer som var for fattige, syke eller gamle til å forsørge seg selv, de skulle våke over syke og døde medlemmer, følge døde medlemmer til graven, dekke utgiftene til gravferdene deres, og be sjelemesser for deres sjels frelse fra skjærsilden. Hjelpen medlemmene var forpliktet til å gi hverandre, omfattet dermed ikke bare dette livet, men også livet i det hinsidige. Til sjelehjelpen opprettet mange gilder alterstiftelser. Den gjensidige hjelpen ble dels finansiert gjennom inngangspenger, årsavgifter og sakefallsinntekter, dels gjennom egne avgifter medlemmene betalte ved gravferder og lesing av sjelemesser.

De sosiale hjelpeordningene var knyttet til en religiøs begrunnet, og for gildene en helt grunnleggende etisk norm, nemlig det kristne brorskapet som norm, det å behandle hverandre som brødre og søstre. Hjelpeordningene hadde imidlertid også en mer praktisk funksjon, de gav medlemmene et sosialt sikkerhetsnett. Ordningene gav dem visshet om at de kunne få økonomisk støtte hvis de ble syke eller fattige, og visshet om at når de selv var borte, kunne gildet sikre dem en hederlig gravferd og lesing av sjelemesser for deres sjelefrelse.

De fleste gildene i Norge ser ut til å ha forsvunnet eller blitt oppløst under eller i tiårene etter reformasjonen. Gildenes sosiale hjelpeordninger ble imidlertid, med unntak av sjelehjelpen, videreført gjennom håndverkslaugene som ble stiftet i de norske byene etter reformasjonen. Medlemmene av et laug var forpliktet til å hjelpe fattige og syke håndverksmestre og -svenner, gamle mestre og håndverksenker økonomisk. Laugene kunne også, som gildene, dekke utgiftene til medlemmers gravferder, de stilte gravferdsutstyret sitt til disposisjon i gravferdene, og laugsmedlemmene var forpliktet til å følge avdøde fagfeller, deres ektefeller, svenner, barn og tjenestefolk i prosesjon til graven. Utgiftene til denne hjelpen ble også finansiert på samme måte som i gildene, dels gjennom en felleskasse bestående av inntektene fra inngangspenger, faste avgifter og sakefallsinntekter, og dels gjennom fattig- og sykepenger som medlemmene samlet inn ved behov. De sosiale hjelpeordningene fortsatte å være en viktig del av laugenes virksomhet helt

fram til oppløsningen av de norske laugene i 1869, slik det blant annet er uttrykt i en brosjyre fra Bergen fra 1827: «Laugene fremhjælper Broderskab og Hjælpsomhed, hvorved Fattigbyrden lettes for Staten.»¹³¹ I noen tilfeller overlevde faktisk hjelpeordningene også oppløsningen av laugene, slik tilfellet var med gravferdsordningene i Skomakerlaugets dødelade i Bergen.

Laugene videreførte imidlertid ikke bare omsorgen gildene hadde for syke, fattige og avdøde medlemmer, det kan også se ut til at de begrunnet hjelpen på samme måte, nemlig med den kristne brorskapstanken. I likhet med gildeskraene bruker laugsvedtektene ofte familieanalogier når de omtaler medlemmene. I vedtektene til gullsmedlauget i Bergen fra 1568 kalles medlemmene for *Embitzbrødre* og *søstre*, vedtektene til bartskjærerlauget i Bergen fra 1672 omtaler medlemmene som *amtsbrødre*, *lavsbrødre* og *embedsbrødre*, mens vedtektene til skredderlauget i Oslo fra 1607 omtaler medlemmene som *brødre* og *søstre*, *laugsbrødre* og *gildebødre*.¹³² Laugsreformene på 1680- og 90-tallet ser imidlertid ut til å markere et skille. Mens familieanalogier er å finne i de fleste av de bevarte laugsvedtektene fra 1500- og 1600-tallet, er det få spor av slike analogier i fellesvedtektene fra 1680- og 90-tallet.¹³³ Det er interessant. De fleste av laugsvedtektene fra før laugsreformene ble utformet av laugene selv og stadfestet av bymyndighetene eller kongemakten, mens fellesvedtektene fra 1680- og 90-tallet ble gitt laugene av kongen. Det var altså laugene selv som brukte familieanalogier for å beskrive fellesskapet innad i lauget, og som kalte seg for brødre og søstre. Laugene fortsatte dessuten å bruke familieanalogiene når de skulle beskrive fellesskapet innad i lauget også utover på 1700- og 1800-tallet. For eksempel omtalte glassmesterlauget i Bergen seg som brorskap i 1801,¹³⁴ mens skomakersvnnelaugene i Bergen kalte seg *Skoemagersvendenes Broderskab* så sent som på 1830-tallet.¹³⁵ Den kristne brorskapstanken viser seg også glimtvis som begrunnelse for den gjensidige hjelpen i laugene. I vedtektene til skomakerlauget i Bergen fra 1635 ble laugets fattighjelp begrunnet med den «christelig Skig om fattige».¹³⁶

Dette får også konsekvenser for forståelsen av håndverkslaugene. I tidligere forskning har laugene gjerne blitt definert som håndverkernes økonomiske og politiske interesseorganisasjoner, der det sosiale og religiøse spilte liten eller ingen rolle. Laugsvedtektenes ordninger om hjelp til fattige, syke og døde medlemmer viser derimot at det sosiale og det religiøse spilte en viktig rolle i laugene, slik det hadde gjort det i gildene før reformasjonen.

NOTER

---

¹ Oexle, Otto Gerhard. 1985. Conjuratio und Gilde im frühen Mittelalter. Ein Beitrag zum Problem der sozialgeschichtlichen Kontinuität zwischen Antike und Mittelalter, i Schweiniköper, Berent (red.) 1985. *Gilden und Zünfte. Kaufmännische und Gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, s. 151-213, samme 2002.

Gilde, i *Lexicon des Mittelalters*, band IV, s. 1452-53. For mer om gildenes oppkomst i Norge, se Haugland, Håkon 2012. *Fellesskap og brorskap. En komparativ undersøkelse av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i et utvalg nordiske byer fra midten av 1200-tallet til reformasjonen*, s. 39-70.

² Bare i England på 1400-tallet regner en med at det fantes anslagsvis 30 000 gilder (Rosser, Gervase. 2006. Big Brotherhood: Guilds in Urban Politics in Late Medieval England, i Gadd, Ian A., og Patrick Wallis (red.) 2006. *Guilds and Association in Europe, 900-1900*, s. 27-42). I sterkt urbaniserte deler av kontinentet, som Flandern og Italia, begynte tallet på gilder å vokse alt i siste halvdel av 1200-tallet. For utviklingen i Flandern, se Trio, Paul 2006. Lay Persons in Power: The Crumbling of the Clerical Monopoly of Urban Devotion in Flanders, as a Result of the Rise of Lay Confraternities in the Late Middle Ages, i Black, Christopher and Pamela Gravestock. 2006. *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas. International and Interdisciplinary Perspectives*, s. 53-63, Lis, Catharina og Hugo Soly 2006. Craft guilds in comparative perspectives, i Prak, Maarten, Catharina Lis, Jan Lucassen og Hugo Soly 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation*, s. 1-31, og Munck, Bert de, Piet Lourens og Jan Lucassen 2006. The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, i Prak, Lis, Lucassen og Soly 2006 (red.), s. 32-73. For utviklingen i Italia, se Black, Christopher 2003. *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*. I England regner en med klar økning i antallet gilder i siste halvdel av 1300-tallet (Keene, Derek. 2006. English Urban Guilds, c. 900-1300: The purposes and Politics of Association, i Gadd og Wallis (red.) 2006, s. 3-26, Crouch, David J. F. 2000. *Piety, fraternity and power. Religious guilds in late medieval Yorkshire 1389-1547*, Duffy, Eamon. 2005. *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400-1580*, s. 142-43, Barron, Caroline M. 1985. The Parish Fraternities of Medieval London, i Barron, Caroline M. og Christopher Harper-Bill (red.) 1985. *The Church in pre-reformation society*, s. 13-37). Veksten i de nordiske landene tok til først på begynnelsen av 1400-tallet (Haugland 2012: 71-96).

³ Avsnittet er, når ikke annet er oppgitt, basert på Oexle (Oexle 1998: 102-105, samme 2002: 1452-53).

⁴ Seip, Didrik Arup. 1960. Gildeskråer i Norge, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNLM) V*, sp. 320-21.

⁵ Se Bisgaard 2001: 83-103, Haugland 2012: 145-178.

⁶ Bisgaard 2001, Haugland 2012: 201-230.

⁷ For mer om gildene og reformasjonen i England, se Crouch 2000, Duffy 2005; i de tyske områdene, se Gierke, Otto von./Antony Black 2002 (1868). *Community in Historical Perspective*; i Benelux-landene, se Prak, Lis, Lucassen og Soly (red.) 2006; i Norden, se Christensen, Aksel E. 1931. *Gilderne i Danmark i 15. og 16. Aarhundrede*, Bisgaard 2001, Haugland 2012.

⁸ Terpstra, Nicholas (red.) 2000. *The politics of ritual kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, C. Black 2003, C. Black og Gravestock (red.) 2006. For mer om håndverker- og kjøpmannsgilder i det sørlige Europa i tidlig nytid, se Mackenney, Richard 1987. *Tradesmen and Traders. The World of the Guilds in Venice and Europe, c. 1250-c. 1650*, Ogilvie, Sheilagh 2011. *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000-1800*.

⁹ Se Christensen 1931, Haugland 2012: 379-81.

¹⁰ Oexle 1998: 102-105, samme 2002: 1452-53, Bisgaard 2001: 28.

¹¹ Rettshjelp er nevnt i flere av de norske gildeskråene. Gulattingsskråen forbød medlemmene å avlegge vitneutsagn mot et annet medlem (Norges gamle Love (NgL), 1. Række, 5. bind, s. 10, art. 39). Forpliktelsen til rettshjelp gjaldt også i drapssaker. Hvis en gildebror ble drept av en som ikke var medlem av gildet, og den dreptes slektninger, som regel sønnen, anla sak mot drapsmannen, skulle de øvrige medlemmene bistå med all den hjelp de kunne gi. Det kan ha omfattet alt fra å bringe drapsmannen for retten, skaffe beviser mot drapsmannen, vitne mot ham, til å bistå med å hevne den drepte. De som ikke ville hjelpe, ble botelagt. Unntaket var de som var beslektet med drapsmannen inntil fjerde ledd, eller som var gift med drapsmannens mor, datter eller søster. De stod fritt til å bistå den parten de selv ville (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 10, art. 32). Onarheimsskråen slo på sin side mer generelt fast at gildebrødrene var pliktige til å hjelpe og styrke hverandre til lov og rett i inn- og utland (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 12, art. 17). Også vedtektene til det hanseatiske kjøpmannsgildet i Bergen inneholder bestemmelser om rettshjelp (se NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, Haugland 2012: 344-45, 355-56). Trøndelagsskråen inneholder dessuten to bestemmelser om hevnpplikt. Den ene handler om hevnpplikten hvis en av gildebrødrene blir drept. Da skulle den eller de av gildebrødrene som var til stede når drapet skjedde hevne den drepte, og hvis ikke, skulle han utvises av gildet. Unntaket var hvis han ikke visste at den drepte var hans gildebror. Den andre bestemmelsen omhandler hevnpplikt i tilfeller der et medlem ble skadet eller såret av andre. Slike ugjerninger skulle hevnes hvis det var mulig (Storm, Gustav 1896. *Sproghistoriske studier tilegnet C. R. Unger* 1896, s. 219-220, art. 21-22). Flere har tidligere hevdet at disse bestemmelsene omhandler blodhevn (Se Pappenheim Max. 1888. *Ein altnorwegisches Schutzgildestatut nach seiner Bedeutung für die Geschichte des nordgermanischen Gildewesens erläutert*, Bugge 1917, Johnsen, Oscar A. 1920a. Gildevæsenet i Norge i middelalderen. Oprindelse og utvikling, i *(N)HT*, 5. Række, 5 (1924), s. 73-101). Det framgår imidlertid, slik tyske Christoph Anz har framholdt, ikke klart at det er det kollektive blodhevninstituttet skråen viser til. Anz påpeker at hevnpplikten bare gjaldt den gildebroren som var i nærheten når et drap fant sted, og bare hvis han var sikker på at den drepte var en gildebror. Det er altså ikke snakk om en felles, allmenn blodhevn, men en avgrenset hevnpplikt (Anz, Christoph 1998. *Gilden im mittelalterlichen Skandinavien*, s. 85-86. Se også Sunde, Jørn Øyrehagen 2005. *Speculum legale – rettspegele. Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*, s. 58-59, 75). Det er ingen av gildeskråene fra

senmiddelalderen som inneholder bestemmelser om drap og hevnpålikt. Årsaken til det er trolig todelt. I Magnus lagabøtes landslov fra 1274 og byloven fra 1276 ble hevnpålikt så godt som avskaffet (Sunde 2005: 62). Vi kan dermed heller ikke forvente å finne bestemmelser om hevnpålikt i senmiddelalderens gildeskråer, som ble stadfestet av styresmaktene. Videre er det trolig at styresmaktene etter hvert definerte drapssaker som utenfor gildenes selvjurisdiksjon, og at selvjurisdiksjonen klarere ble definert som en sikt- og sakefallsrett, det vil si retten til å påtale og eksekvere kriminalsaker som skulle sanksjoneres med bøter. Dermed falt drapssaker, som kunne medføre dødsstraff, utenfor. En tilsvarende utvikling ses i de danske områdene (Haugland 2012: 338-49).

¹² Flere av de norske gildeskråene inneholder bestemmelser om hjelp til medlemmer på reise. Gulatingsskråen bestemte at hvis et av medlemmene var på reise innenfor Hordafylket, skulle de medlemmene han pekte ut være forpliktet til å følge ham på reisen. De som nektet, skulle botelegges. Medlemmene skulle også hjelpe hvis et medlem satt i krigsfangenskap ved å gå sammen om å betale innløsning for ham. Hvis han ble sluppet fri og fikk vende tilbake, måtte han betale de andre tilbake det de hadde betalt i løsepenger for ham (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 9-10, 26, art. 30, Haugland 2012: 43, note 3). Også Trøndelagsskråen inneholder bestemmelser om hjelp til medlemmer på reise. Ifølge skråen var medlemmene forpliktet til å følge sine brødre på gjennomreise innenfor Trøndelagsfylkene. Hvis en gildebror ikke var hjemme når en annen kom på gjennomreise, kunne den reisende låne hans hest eller skip hvis han trengte det. Hesten skulle han bruke til han kom til en annen gildebror. De som nektet å følge sin gildebror, skulle botelegges (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 11-13).

¹³ Se nedenfor, dessuten Christensen 1931, særlig s. 285-308, Black, Anthony 2007. *Guild & State. European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*, s. 123-53, 167-182, Prak, Lis, Lucassen og Soly 2006.

¹⁴ Handelskompanier er, med unntak av det hanseatiske kjøpmannsgildet i Bergen, ikke kjent fra de norske byene etter reformasjonen.

¹⁵ Blom, Grethe A. 1960. Gilder. Norge, i *KLNM V*, sp. 308-13, Søgaard, Helge 1960. Gilde. Danmark, i *KLNM V*, sp. 299-302, Ljung Sven 1960. Gilde. Sverige, i *KLNM V*, sp. 302-305, Lindberg, Folke. 1964. *Hantverk och skräväsens*, Jacobsen, Grethe 1980. *Guilds in Medieval Denmark. The social and economic role of merchants and artisans*.

¹⁶ Ikke alle vedtektene har bestemmelser om gjensidig hjelp, men det betyr ikke at disse gildene ikke hadde slike ordninger. For eksempel nevner skråen til det tyske skomakergildet i Bergen lite om sosiale sammenkomster og ingenting om religiøs virksomhet. Av to testamenter fra 1442 og 1477 framgår det imidlertid at gildet hadde en alterstiftelse viet de hellige tre konger hos fransiskanerne (Bruns 1900: nr. 117 og 177). Det betyr at gildet hadde et religiøst møtested der de kunne møtes til votivmesser, messer, tidebønner og sjelemesser.

¹⁷ Gulatingsskråen og Onarheimsskråen er trykt i Norges gamle Love (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 7-11 (Gulatingsskråen), s. 11-13 (Onarheimsskråen)). Trøndelagsskråen ble første gang publisert av Gustav Storm (Storm 1896, s. 216-26). Det har lenge vært antatt at Trøndelagsskråen er fra rundt 1100. Skråen bør imidlertid dateres til andre halvdel av 1200-tallet. For mer, se Lindbach, Harald. M. 1997. *De norske middelaldergildene. Økonomiske, religiøse og sosiale funksjoner ved gildene i Norge, ca. 1250-1550*, s. 36-41, Haugland 2012: 53-54.

¹⁸ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376 (skomakerne), 2. bind, nr. 416 (Kontoret). Vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet ble utgitt av Yngvar Nielsen i 1878 (Nielsen, Yngvar 1878. St. Catharinas og St. Dorotheas Gilde i Bergen, i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskapet i Christiania*, 1878, nr. 11, s. 4-10), senere i Norges gamle Love (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 342) og *Diplomatarium Norvegicum* (DN XVI, nr. 39). Vedtektene til Jacobsfjorden og Bellgården ble utgitt med oversettelse i *Bergen Historiske Forenings Skrifter* i 1895 (BHFS 1, s. 13-67).

¹⁹ Det hanseatiske kjøpmannsgildet i Oslo mottok vedtekter fra byrådet i Rostock i 1378, 1420 og 1472 (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 352 (1378), 2. bind, nr. 424 (1472)). I tillegg mottok kjøpmennene i de to byene et sett med felles vedtekter fra byrådet i Rostock i 1452 (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 403). Se også Haugland 2012: 110-11, 292-95.

²⁰ For mer om laugsreformene på 1680-tallet, se nedenfor, samt Grevenor, Henrik. 1924. *Fra laugstiden i Norge*, s. 120-40, Stigum, Hilmar 1936. Fra seksenhundre-årene til nyere tid, i Kjellberg, Reidar, og Hilmar Stigum 1936. *Det norske håndverks historie. II. Fra senmiddelalderen til nyere tid*, s. 339-44.

²¹ I Bergen er det bevart vedtekter for gullsmedlauget (1568), bakerlauget (1597/1607, 1626, 1648), bartskjærerlauget (1597 og 1672), skredderlauget (1605), smedlauget (1625), skomakerlauget (1635), bakersvennelauget (1641) og kobbersmedlauget (1671). I Oslo er vedtekter bevart for skredderlauget (1607 og 1636), smedlauget (1671), skomakerlauget (1671) og gullsmedlauget (1671-73), i Kristiansand for skredderlauget (1652 og 1658), og i Trondheim for snekkerlauget (1657) og skomakerlauget (1662). For mer, se Kjellberg, Reidar 1936. Fra senmiddelalder til enevælde, i Kjellberg, Reidar, og Hilmar Stigum 1936. *Det norske håndverks historie. II. Fra senmiddelalderen til nyere tid*, s. 64-65, Lindström, Dag 1991. Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350-1622. *Studia Historica Upsaliensia* 163.

²² Grevenor 1924: 69-89, Stigum 1936: 175-89.

²³ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 13.

²⁴ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 9, art. 25, 27-29.

²⁵ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 13.

²⁶ Se Haugland 2012: 257.

²⁷ Rubin, Miri 1991. *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, s. 77-82, 235-36.

-
- ²⁸ Se Haugland 2012: 257-58.
- ²⁹ Bruns, Friedrich 1900. *Die Lübecker Bergenfabrer und ihre Chronistik*, s. 40, nr. 49, 349 (Bergen), NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 226, DN II, nr. 635 (Oslo), Bugge, Alexander 1899. *Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog*, s. 208 (Marstrand).
- ³⁰ Det fantes Sta. Gjertrudsgilder i 22 danske byer, deriblant i København og Odense (Bisgaard 2001: 222-26).
- ³¹ Se Haugland 2012: 258-59.
- ³² For mer, se Haugland 2012: 259-60.
- ³³ Begge ordningene er kjent fra danske og svenske bygilder (Haugland 2012: 234-35).
- ³⁴ DN XVI, nr. 39, s. 35-36.
- ³⁵ Helle, Knut 1982. *Kongsete og kjøpstad. Bergen bys historie 1*, s. 749-50, Haugland 2012: 224, 234-35.
- ³⁶ DN XVI, nr. 39, s. 35.
- ³⁷ Johansson, Hilding 1956. Begravning, i *KLNM I*, sp. 415-17.
- ³⁸ Johansson 1956a: sp. 415-16.
- ³⁹ Det var vanlig at gildene gravla sine medlemmer ved den kirken der de hadde alterstiftelse. Det var for eksempel tilfellet med Sta. Annagildet i Oslo, som inngikk en avtale om leiersted med dominikanerkonventet i byen i 1461. I avtalen ble gildebrødrene i Sta. Annagildet gitt rett til å bli begravd inne i dominikanernes kirke, der gildet også hadde en alterstiftelse viet Sta. Anna, eller på klosterkirkegården (DN III, nr. 854).
- ⁴⁰ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 10, art. 34).
- ⁴¹ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 12, art. 21.
- ⁴² NgL, 1. Række, 5. bind, s. 11-13. For mer om bruken av lys i middelalderens gravferdsritual, og bruken av lys i gildene, se Duffy 2005: 142-43, Bisgaard 2001: 78-83.
- ⁴³ DN XVI, nr. 39.
- ⁴⁴ Når det i gildets vedtekter står at alle i gildet skulle ofre under gravferden, var det denne gravferdsavgiften vedtektene viste til (DN XVI, nr. 39, s. 35).
- ⁴⁵ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 10, art. 34.
- ⁴⁶ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 11-13.
- ⁴⁷ DN XVI, nr. 39.
- ⁴⁸ Se Bisgaard 2001: 63.
- ⁴⁹ Avsnittet er basert på Edsman, Carl-Martin. 1971. Skårseld, i *KLNM XVI*, sp. 109-12. Gallèn, Jarl 1962. Indulgens, i *KNLM VII*, sp. 387-93, Johansson, Hillmar 1970. Själamässa, i *KLNM XV*, sp. 324, Molland, Einar 1976. Årtidhold, i *KLNM XX*, sp. 453-57.
- ⁵⁰ Avsnittet er, når ikke annet er opplyst, basert på Bisgaard 2001: 105-47, Haugland 2012: 201-208.
- ⁵¹ Avlatsbrev er bevart for Sta. Annagildet i Bergen (DN I, nr. 1040 (1514)), Hellig legemsgildet i Marstrand (*Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog*, s. 208 (1453)), Hellig legemsgildet i Oslo (DN II, nr. 726 (1437)), og St. Nikolasgildet i Øystese (DN VIII, nr. 410 (1482)).
- ⁵² For mer om gildealte i Bergen og Oslo, se Haugland 2012: 221-29. I Tønsberg hadde Sta. Annagildet sin alterstiftelse i fransiskanernes klosterkirke (DN IV, nr. 409, Akershusregisteret af 1622 (ARR), s. 6, nr. 89) Det er også bevart en opptegnelse over gildets jordegods i Akershus lens jordebok fra 1607-08 (Riksarkivet, Rentekammeret, Lensregnskaper. Akershus len, nr. 24.3) St. Olavsgildet i Tønsberg hadde trolig sin alterstiftelse i Lavranskirken i Tønsberg. (Johnsen, Oscar Albert. 1929. *Tønsbergs historie. Bind 1. Middelalderen*, s. 252). I Marstrand er det kjent et enkelt gildealte, nemlig Hellig legemsgildets Hellig legemsalter i fransiskanernes klosterkirke, nevnt i 1453 (*Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog*, s. 208). I Nidaros er gildealterne belagt mer indirekte, gjennom omtale av gildepreseter, som igjen forutsetter gildealte, i to brev fra 1293 som blant annet tar for seg spørsmålet om korsbrødrenes medbestemmelsesrett i utnevningen av gildepreseter i St. Olavsgildet og andre gilder i Nidaros (DN III, nr. 34 og 35). Det finnes også et mulig belegg for et gildealte i Stavanger, omtalt i biskop Alf Thorgardssön i Stavanger sitt testamente fra 1478 (DN IV, nr. 987, Haugland 2012, s. 87, note 4).
- ⁵³ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 7-11 (Gulatingsskræen), s. 11-13 (Onarheimsskræen), Storm 1896: 218-20 (Trøndelagsskræen).
- ⁵⁴ Brevet er trykt hos Bugge 1917: 231-32.
- ⁵⁵ Slike tenkebøker er for eksempel nevnt i testamentet til den lybske bergensfareren Hinrik Kemenade i 1452. I testamentet betenkte Kemenade Hellig legemsgildet i Bergen, og ønsket at gildet skulle minne hans sjel med sjelemesser og la hans navn innskrive i gildets *denkelbuch* (Bruns 1900: nr. 142, s. 91, note 2).
- ⁵⁶ DN XVI, nr. 39, s. 35.
- ⁵⁷ Storm 1896: 219.
- ⁵⁸ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 11-13.
- ⁵⁹ De som ikke møtte, skulle bøtelegges (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 10).
- ⁶⁰ DN VII, nr. 350. I 1407 inngikk gildet en tilsvarende avtale med fransiskanerne (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 201).
- ⁶¹ I følge Trøndelagsskræen skulle alle ofre til alteret under lesingen av sjelemesser (Storm 1896: 219). Med ofring menes her en avgift til lesing av sjelemesser. I Gulatingsskræen omtales en sjelekaske som fikk sine innskudd fra medlemmene i forbindelse med gravferder (NgL, 1. Række, 5. bind, s. 10).

---

⁶² NgL, 1. Række, 5. bind, s. 11. Også St. Mikaelsgildet på Voss ser ut til å ha finansiert sjelemessene gjennom sjeleskudd (Bugge 1917: 232).

⁶³ DN XVI, nr. 39, s. 35.

⁶⁴ *Kirkeordinansen av 1537. Reformasjonens kirkelov*, utg. av Terje Ellingsen 1990, kap. V, s. 99-100.

⁶⁵ Christensen 1931: 271-72, 278.

⁶⁶ Bang, Anton Christian. 1895. *Den Norske Kirkes Historie i Reformations-aarhundredet (1536-1600)*, s. 34-35. Hellig legemsgildet og Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet mistet alterstiftelsene sine før reformasjonen. I 1528 solgte Kontorets oldermenn et stort beger, trolig en stor nattverdskalk, som hadde tilhørt Hellig legemsgilde og en kalk som hadde tilhørt St. Katharina og St. Dorotheagildet (Bendixen, Bendix E. 1899. Mariakirken og dens utstyr, i *BHFS* 5, s. 13). Siden gjenstandene var til bruk ved gildealtrene, kan salget bety at gildealtrene ikke lenger var i bruk. Når det gjelder salget av St. Katharina og St. Dorotheagildets kalk, er det usikkert hvilken kalk som ble solgt, gildet eide nemlig en kalk både hos dominikanerne og hos fransiskanerne. Men siden dominikanernes kloster brant ned nettopp i 1528 kan salget muligens knyttes til gildets alter der (DN XVI nr. 538, Helle 1982: 865-66). Det samme kan være tilfellet med salget av Hellig legemsgildets kalk, ettersom også Hellig legemsgildet hadde en alterstiftelse hos dominikanerne. Dominikanerklosteret ble ikke bygd opp igjen etter brannen. Hellig legemsgildet og Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet mistet dermed muligheten til å bruke sine alterstiftelser der til sine religiøse sammenkomster. I 1531 mistet Hellig legemsgildet også gildealteret i domkirken, da domkirken ble revet det året (Helle 1982: 884-85). Alterstiftelsene bestod imidlertid etter at altrene rent fysisk hadde gått tapt, og med det jordegodset som lå til altrene. Trolig hadde gildene hånd om alterstiftelsene helt fram til 1544, da alt gildegods i byen ble vedtatt konfiskert. Hellig legemsgildets alterstiftelse i domkirken kan følges i tiden etter reformasjonen. I 1573 ble den, sammen med St. Katharinaprebenden, gitt til underhold av lesemesteren ved domkapitlet, Absalon Pederssøn Beyer (*Norske Riks-Registranter* (NRR) II, s. 77). Etter hans død to år senere, ble det bestemt at de to prebendene, sammen med *Blasii* prebende, skulle tilfalle lesemesteren ved Bergen domkapittel til evig tid (NRR II, s. 159).

⁶⁷ Ifølge et brev fra 1541 ble Sta. Annagildets alterstiftelse forlent til slottsskriveren Mads Christenssøn på Akershus det året (NRR I, s. 63). Når Hellig legemsgildets alterstiftelse ble forlent til Nils Henrikssøn, en annen slottsskriver på Akershus, er usikkert, men vi kan anta at det skjedde samtidig med forleningen av Sta. Annagildets alterstiftelse til Christenssøn. I 1546 ble Hellig legemsalteret lagt under Oslo Hospital, det nye fattighospitalet i byen (Riksarkivet, dipl. Danske kanselli, Norske henlagte saker 1534-38, kopi av brev 18. august 1546).

⁶⁸ ARR, s. 6, nr. 89.

⁶⁹ Kolsrud, Oluf 2007. *Noregs kyrkjesoga. II. 1500-ca. 1570*, s. 212-13.

⁷⁰ DN XII, nr. 636.

⁷¹ Se Hultgård, Anders, 1992. Religiös förändring, kontinuitet och ackulturation, i *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*, s. 62, Nielsen 1885, s. CXII. Se også Blom 1960: sp. 313.

⁷² Christensen 1931: 266-308, Jacobsen 1980, Lindström 1991, Haugland 2012.

⁷³ Fossen, Anders Bjarne. 1979. *Borgerskapets by 1536-1800. Bergen bys historie bind 2*, s. 52-69, 679-89.

⁷⁴ Se Lindström 1991. Vedtektene til fire av laugene er fremdeles bevart. Det gjelder gullsmedlaugets vedtekter fra 1568 (DN XV, nr. 729), bakerlaugets vedtekter fra 1597 (NRR IV, s. 203-207), bartskjærerlaugets vedtekter fra 1597 (Sollied 1931: 11-15), og skredderlaugets vedtekter fra 1605 (NRR, IV, s. 111-16). Vedtekter er også belagt for de fire øvrige laugene, men ingen av disse er bevart i dag (NRR IV, s. 70 (tønnebinderlauget), 185 (skomakerlauget) og 252 (bryggerlauget), og Lindström 1991: 248 (overskjærerlauget)).

⁷⁵ Gullsmedlaugets vedtekter er fra 1568. Kopien på tysk finnes på en tretavle som hang i gullsmedlaugets laugshus. Innholdet på tavlen er gjengitt hos Bøgh (Bøgh, Johan 1893. Bergens Guldsmedlaugs ældste Dokumenter, i *Bergens Museums Aarbog*, 1893, s. 15-19). Laugets møteprotokoll er ført på tysk fra 1568 til 1690 (Grevenor 1924: 216). Et annet eksempel er bakerlauget. Inskripsjonen på laugets bevarte seglstamp fra 1598 er på tysk og lyder «Dit Is Der Becker Amtes Pitser tho Bergen In Norwegen 98» (Grevenor 1924: 146). Også inskripsjonen på skomakerlaugets seglstamp fra 1602 er på tysk (Grevenor 1924: 166).

⁷⁶ Skomakergildet i Oslo er nevnt første gang i 1304 (DN II, nr. 74), skomakergildet i Tønsberg er nevnt i 1395 (DN IV, nr. 649), mens skomakergildet i Trondheim er nevnt i 1370 (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 99).

⁷⁷ Kjellberg 1936: 40, Lindström 1991: 76. Skredderlauget er belagt gjennom vedtektene fra 1607 (NRR IV, s. 174-79). Av vedtektene framgår det at lauget må ha eksistert en tid før 1607. Det er flere bestemmelser i skrån som indikerer at skredderlauget hadde et sett med vedtekter også før 1607. En bestemmelse viser til «gammel Skik og Sedvanen» (art. 9), en annen begynner med «efter denne Tid» (art. 14), og to bestemmelser begynner med ordene «efter denne dag» (art. 25 og 35). Det er dermed trolig at lauget ble stiftet i siste halvdel av 1500-tallet. Gullsmedene er ikke nevnt i en skriftlig kilde, men gildets segl fra 1604 er bevart.

⁷⁸ Kjellberg 1936: 64.

⁷⁹ Grevenor 1924, Kjellberg 1936, Stigum 1936.

⁸⁰ Se Bøgh 1904, Grevenor 1924, Kjellberg 1936, Stigum 1936, Fossen 1979. Tallet på laug kan også ha vært enda høyere. Ifølge Stigum skal det ha fantes svennelaug for hvert av mesterlaugene. Ettersom det i de norske byene kun er belagt 21 svennelaug men 62 mesterlaug, vil det i så fall at det fantes godt over 100 laug i de norske byene fram til

1869 (Stigum 1936: 201). Ikke alle laugene var virksomme fram til 1869. I 1839 ble det foretatt en registrering av samtlige norske laug. Registreringen ble foretatt i forbindelse med forarbeidene til en ny håndverkslov som kom samme år. Loven opphevet samtlige laug i Norge, men tillot de eksisterende laugene å fortsette så lenge det fantes mestre i laugene som hadde blitt mester og tatt borgerskap innen 1839. Når den siste av disse mestrene døde, skulle lauset regnes som avskaffet. Ifølge registreringen var 45 laug virksomme i 1839 (Grevenor 1924: 136-40).

⁸¹ NRR IV, s. 176, art. 13.

⁸² NRR IV, s. 174-79, art. 2, 5, 8, 10, 17-19, 22, 26-29, 38.

⁸³ Grevenor 1924: 245, art. 5.

⁸⁴ Grevenor 1924: 246, art. 6, 8.

⁸⁵ Grevenor 1924: 249, art. 23.

⁸⁶ Se gullsmedlaugets vedtekter fra 1568 (DN XV, nr. 729, art. 1-5, 9-14, 16), bakerlaugets vedtekter fra 1597 (NRR IV, s. 203-207), 1626 (Deichman, fol nr. 13, art. 1, 9) og 1648 (NRR IX, s. 52-57, art. 4, 13), bartskjærerlaugets vedtekter fra 1597 (Madsen, St. Tschudi og O. Sollied. 1931. *Medisinsk liv i Bergen. Festskrift i anledning av 100 års jubileet for Det Medicinske Selskap i Bergen*, s. 12-16) og 1672 (Carøe, K. 1921. Af Bergens bartskjærslavs historie i det 18de aarhundre, i *Tidskrift for Den Norske Lægeforening*, nr. 6 (1921), s. 241-43, art. 17-18), skredderlaugets vedtekter fra 1605 (NRR IV, s. 111-16, art. 4-6, 8-9, 11), smedlaugets vedtekter fra 1625 (Deichman, fol nr. 13), og skomakerlaugets vedtekter fra 1635 (NRR VII, art. 1, 10-12).

⁸⁷ Se bakerlaugets vedtekter fra 1597 (NRR IV, s. 205, art. 8), skredderlaugets vedtekter fra 1605 (NRR IV, s. 114, art. 12), og skomakerlaugets vedtekter fra 1635 (NRR VII, art. 7 og 9).

⁸⁸ DN XV, nr. 729, art. 19.

⁸⁹ NRR VII, s. 115, art. 13.

⁹⁰ NRR VII, s. 115, art. 14.

⁹¹ NRR IX, s. 52-57, art. 15, 17.

⁹² UiB, Spes., Ms. 167-170. *Forordning huorefter Bager Suenne och drenge skall hafue sig Att Rette och forholdde, Som föllger, Anno 1641*, art. 1, 2, 3, 6, 7, 8. Vedtektene er fra samme år som vedtektene til bakermestrenes laug. Mesterlaugets vedtekter ble stadfestet av kongen sju år senere, i 1648.

⁹³ Også det hanseatiske kjøpmannsgildet i Bergen stod for en videreføring av omsorgen for fattige og syke, gjennom gildets drift av Sta. Katharinahospitalet (Se Fossen 1979: 99, 333, 684, Haugland 2012: 259-60).

⁹⁴ Stigum 1936: 178-79.

⁹⁵ Lindström 1991, Haugland 2012: 263-319.

⁹⁶ *Forordning om Laugene udi Kiøbstæderne i Danmark og Norge, Hafnia die 23 Decembr Anno 1681*, art. 9.

⁹⁷ *Forordning om Laugene udi Kiøbstæderne i Danmark og Norge, Hafnia die 23 Decembr Anno 1681*, art. 11, *Forordning om handverks Suenne og Drenge i Kiøbstæderne, Hafnia die 6. Maji Anno 1682*, art. 12. Se også Stigum 1936: 185

⁹⁸ *Forordning om Laugene udi Kiøbstæderne i Danmark og Norge, Hafnia die 23 Decembr Anno 1681*, art. 2, 4, 7, 9, 11.

⁹⁹ *Forordning om handverks Suenne og Drenge i Kiøbstæderne, Hafnia die 6. Maji Anno 1682*, art. 3-5, 10.

¹⁰⁰ *Guldsmed-Laugs Artikler, Hafnia die 7. Novembr. 1685*, art. 24. For brudd på to av bestemmelsene skulle sakefallsinntektene imidlertid deles mellom lauset og barnehuset i Christianshavn (art. 10, 11).

¹⁰¹ I likhet med fellesvedtektene som ble gitt av kongemakten på 1680- og 1690-tallet, bygde de på vedtektene til sine håndverkskolleger i København, som hadde fått vedtekter fra kongemakten i 1741. Vedtektene er trykt hos Ryttevad (Ryttevad, Helge 2010. *Dokumenter-Referater. Kobberslagerne og blikkenslagerne i Bergen 1581-1916*, s. 18-24). Fram til 1744 ser det ut til at lauset brukte vedtektene til kobbersmedlauget i Lübeck. En kopi av vedtektene fra lauset i Lübeck er å finne i kobbersmedenes laugsarkiv i Bergen. I tillegg er den første innførselen i lausets forhandlingsprotokoll fra 1724 på nedertysk, det samme er navnene på smedene som er omtalt der. (UiB, Spes., Ms. 167-170).

Kobbersmedenes fattig- og sykehjelp bygde som i andre laug dels på sakefallsinntekter, dels på faste avgifter.

Sakefallsinntektene skulle samles inn av oldermannen og legges i laugskassen, og utbetales « når fornøden gjøres til fattige enker, faderløse barn, samt husarme i lauset ». Det var oldermannen som skulle holde regnskap over pengene som ble gitt til de fattige. Videre skulle mestrene i lauset gi en mark fire ganger i året i tidepenger. Penge skulle dels gå til fattig- og sykehjelp, dels til å dekke gravferdsutgifter.

¹⁰² UiB, Spes., Ms. 167-170. Forhandlingsprotokoll 1820-39 (ulovlige møter i skomakerlauget), Forhandlingsprotokoll 1724-1828, Forhandlingsprotokoll 1829-39 (protokoller over ulovlige møter i kobbersmedlauget), Kladdébook over Samlinger 1751-1840 (ulovlige møter i skredderlauget). Se også Grevenor 1924: 220, 223-25, Stigum 1936: 216-17.

¹⁰³ Slike møteprotokoller er bevart for en rekke svennelaug. For eksempel er det bevart en protokoll for bakersvennelauget i Bergen med innførsler fra 1801 til 1837, en protokoll for byens skomakersvennelaug med innførsler fra 1809 til 1823, en protokoll for bokkersvennelauget fra 1745 til 1828, og en protokoll for malersvennelauget som går fra 1746-1833. For mer, se Grevenor 1924: 213-42.

¹⁰⁴ Det er bevart svennelader for en rekke norske svennelaug. For en oversikt, se Grevenor 1924: 143-212.

¹⁰⁵ Flere slike regnskapsbøker er bevart. For eksempel er det bevart en regnskapsbok for fattigbøssen til gullsmedsvennelauget i Bergen med innførsler fra 1752 til 1881, og en regnskapsbok for sykeladen til byens malersvennelaug som går fra 1853-62. For mer, se Grevenor 1924: 78-90, 112-119, 143-212, Stigum 1936: 189.

-
- ¹⁰⁶ Ryttnvad 2010: 223-24, art. 22-24.
- ¹⁰⁷ Avsnittet er basert på Grevenor 1924: 136-40.
- ¹⁰⁸ De som ikke møtte, skulle bøte en halv tønne norsk øl til lauet og to danske skilling i laugets fattigbøsse (NRR IV, s. 177, art. 26).
- ¹⁰⁹ Grevenor 1924: 251, art. 35 og 36.
- ¹¹⁰ Boten var på en daler til lauet og en daler til de fattige (Madsen og Sollied 1931: 15, art. 14). En tilsvarende bestemmelse er å finne i revisjonen av laugsvedtektene fra 1672 (Carøe 1921: 20).
- ¹¹¹ Boten for ikke å møte, var på en mark, halvparten til de fattige og halvparten til lauet. Samme størrelse hadde boten for å gå fra kirken før bisettelsen var over (NRR IV, s. 114, art. 9).
- ¹¹² Se gullsmedlauget i Bergens vedtekter fra 1568 (DN XV, nr. 729), vedtektene til smedlauget i Bergen fra 1625 (Deichman, fol nr. 13, art. 21), vedtektene til bakerlauget i Bergen fra 1626 og 1648 (Deichman, fol nr. 13, art. 10-11, NRR IX, s. 56, art. 14), vedtektene til skomakerlauget i Bergen fra 1635 (NRR VII, s. 114, art. 12), og vedtektene til skredderlauget i Oslo fra 1636 (Grevenor 1924: 241, art. 35).
- ¹¹³ DN XV, nr. 729.
- ¹¹⁴ NRR VII, s. 114, art. 12.
- ¹¹⁵ Grevenor 1924: 249, art. 23.
- ¹¹⁶ Se vedtektene til smedlauget i Bergen fra 1625 (Deichman, fol nr. 13, art. 21), vedtektene til bakerlauget i Bergen fra 1626 og 1648 (Deichman, fol nr. 13, art. 10-11, NRR IX, s. 56, art. 15), vedtektene til skomakerlauget i Bergen fra 1635 (NRR VII, s. 114, art. 12), og vedtektene til skredderlauget i Oslo fra 1636 (Grevenor 1924: 241, art. 35).
- ¹¹⁷ NRR IV, s. 113-14, art. 8. De som ikke møtte, skulle bøte en halv mark til de fattige og en halv mark til lauet. Se også NHL, s. 446.
- ¹¹⁸ Grevenor 1924: 245, art. 5.
- ¹¹⁹ Grevenor 1924: 249, art. 23.
- ¹²⁰ *Forordning om Begræffelser, Hafniae die 7. November Anno 1682.*
- ¹²¹ Se *Forordning om Begræffelser, Hafniae die 7. November Anno 1682*, art. 8, 12. Se også Stensby, Vigdis. 1996. «Med Liigprædiken og fuld Ceremonie». *Begravelse og sosial lagdeling i Bergen på 1700-tallet.*
- ¹²² *Guldsmed-Laugs Artikler, Hafnia die 7. Novembr. 1685*, art. 23. Tilsvarende bestemmelser finnes i vedtektene til knappmakerlauget fra 1685 (*Knapmager Laugs Artickler. Hafnia die 7. Novembris Anno 1685*, art. 16) og kobbersmedlaugets vedtekter fra 1744 (Ryttnvad 2010: 24, art. 25)
- ¹²³ *Forordning om Begræffelser, Hafniae die 7. November Anno 1682*, art. 12.
- ¹²⁴ Lorraine, K. 1935. *Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814*, s. 309.
- ¹²⁵ Det ble også stiftet flere andre likbærerlaug i de tre byene. Likbærerlaug ble også stiftet i Strømsø (1713), Halden (1723), Kristiansand (1731), Arendal (1740), Bragernes (1759), Molde (1785) og Moss (1800) (Se Lorraine 1935: 309-14). For mer om kjøpmannsliklauget i Christiania, se også Hoffstad, E. 1931. Det store kjøbmands liig-laug, i *St. Hallvard*, 1931, s. 244-52.
- ¹²⁶ Lorraine 1935: 308.
- ¹²⁷ Vedtektene er bevart i kopi i en av stiftelsens protokoller, som i dag er oppbevart ved Spesialsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen (UiB, Spes., Ms. 600. Skomakerlaugets dødelade. 8. Fortegnelse 1690-1890). Også andre håndverkslaug opprettet egne stiftelser for å sikre medlemmene en hederlig og verdig gravferd. For eksempel opprettet knappmakerlauget i Bergen en dødelade i 1791. Vedtektene finnes i original i Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen. (UiB, Spes., Ms. 167-170. Kobbersmedlauget. *Et Liig Fundas for Knapmagerlaugets Mestres*). *Kobbersmedlaugets Begravelsesforening* ble opprettet i 1859. Foreningens vedtekter er trykt hos Ryttnvad (Ryttnvad 2010: 101-106) Også kobbersmedenes begravelsesforening fortsatte å eksistere etter oppløsningen av laugene i 1869. Siste utbetaling av gravferdspenger i kobbersmedenes begravelsesforening fant sted i 1897 (Ryttnvad 2010: 106).
- ¹²⁸ Se UiB, Spes., Ms. 600. Skomakerlaugets dødelade. Vedtekter 1883.
- ¹²⁹ Se UiB, Spes., Ms. 600. Skomakerlaugets dødelade. 3. Forhandlingsprotokoll 1892-1906.
- ¹³⁰ *Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*, utg. ved Steinar Imsen 2000, kap. 51 (53), s. 178-79.
- ¹³¹ Bøgh 1904: 55.
- ¹³² DN XV, nr. 729 (gullsmedlauget i Bergen), Carøe 1921 (bartskjærerlauget i Bergen), NRR IV, s. 174-79 (skredderlauget i Oslo).
- ¹³³ Se vedtektene til gullsmedlauget (1568, 1596), bartskjærerlauget (1597, 1672), bakerlauget (1597/1607, 1626, 1641/48), smedlauget (1625), skomakerlauget (1635), og bakersvennelauget i Bergen (1641), samt vedtektene til skredderlauget i Oslo (1607, 1635).
- ¹³⁴ Bøgh 1904: 44.
- ¹³⁵ Grevenor 1924: 173.
- ¹³⁶ NRR VII, s. 115, art. 13.